

Kristningen af Norden

– et 1000-års jubilæum

Af

Jette Arneborg
Jakob Kieffer-Olsen
og
Tore Nyberg

Redaktion: Lars Bisgaard og René S. Christensen

Mindre Skrifter udgivet af
Center for Middelalderstudier
Syddansk Universitet, Odense
Nr. 21, 2002
ISSN 1601-1899

Indhold:**Forord**

Af Lars Bisgaard 5

Kirke, kristendom & storbønder i Grønland**- et nyt forskningsprojekt**

Af Jette Arneborg, Nationalmuseet 6

Gravskikken som kilde til Danmarks kristning

Af Jakob Kieffer-Olsen, Ribe 25

Danmarks kristning

Af Tore Nyberg, Odense 35

Forord

Det er med glæde, at vi her kan bringe tre bidrag, der hver på sin måde behandler temaet kristningen af Norden. Kristningen fik, som alle ved, vidtrækkende konsekvenser for den videre samfundsudvikling i de nordiske lande.

Udforskningen af emnet er i dag mere end nogen side udspændt mellem de to fag historie og arkæologi. Historikeren kan sætte begivenheden ind i sammenhæng med den almene europæiske udvikling, og det er helt nødvendigt, da vi kun har få skriftlige vidnesbyrd om overgangen til kristendommen i Norden. Arkæologen bearbejder det hjemlige genstandsmateriale, som mere detaljeret kan være med til at tegne et billede af situationen i Norden, ligesom nye fund kan komme til. Sådanne kan forrykke den eksisterende viden, idet arkæologen dog skal sikre sig en korrekt datering og udvise omhyggelighed, før end konklusioner drages. For både arkæolog og historiker gælder, at nye spørgsmål til kildematerialet kan stimulere til ny forståelse af det kendte materiale og til at se nye sammenhænge. Kunne danskerne f.eks. have været kristne før Harald Blåtands døb? Hvad siger den nye gravplads ved Sebbersund ved Nibe herom? Nogle var ikke tvivl og drog hurtigt faste slutninger; men hvad med pålideligheden af de anvendte dateringsmetoder?, hvad med sammenligninger til udlandet?

Middelaldercentret ved Syddansk Universitet benyttede 1000-års-jubilæet til at indbyde tre eksperter på området, for dels at gøre status, dels at holde dialogen mellem historikere og arkæologer i gang. Tore Nyberg var historikeren, der med sit brede kendskab til internationale forhold o. år 1000 skulle perspektivere den førte kirkepolitik i Danmark fra Harald Blåtand til Erik Ejegod. Jakob Kieffer-Olsen var arkæologen, der med sin store viden om gravskik og kirkegårde skulle forholde sig til de store konklusioner, Sebbersundfundene havde givet anledning til. Og endelig skulle Jette Arneborg som kenderen af grønlandske forhold problematisere forholdet mellem saga og arkæologi.

Det er disse foredrag som vi nu i revideret form kan give videre til offentligheden. God fornøjelse.

Lars Bisgaard

Formand for Center for Middelalderstudier

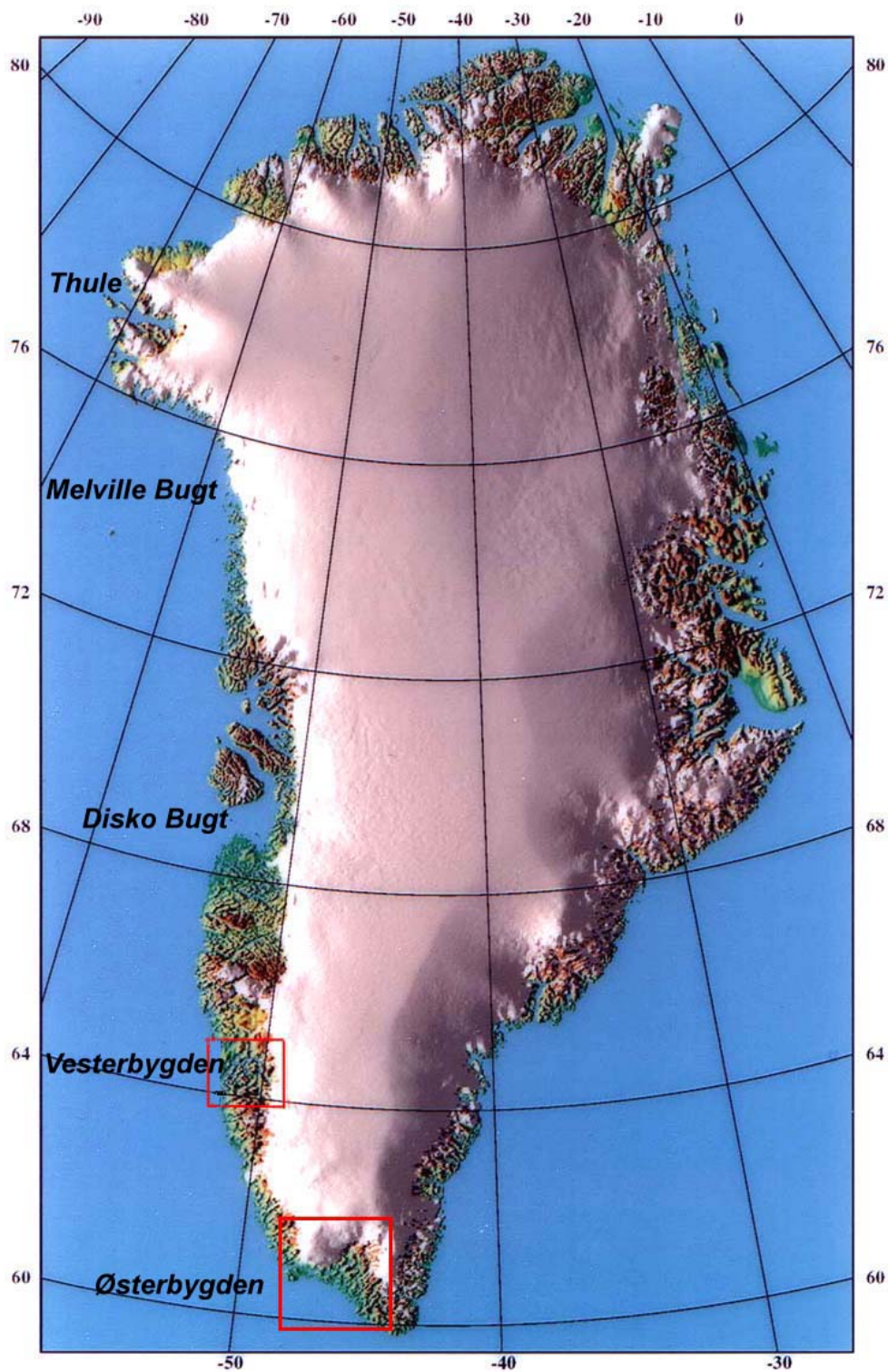

Fig. 1. Grønland med to nordiske bosætningsområder Østerbygden og Vesterbygden.

Kirke, kristendom & storbønder i Grønland

- et nyt forskningsprojekt

Af

Jette Arneborg (SILA – Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning)

Indledning

I sommeren 2000 fejrede Grønland 1000-året for kristendommens indførsel på det amerikanske kontinent.¹ Festlighederne kulminerede i juli med indvielsen af den lille, såkaldte *Thjodhildes kirke* i den lille fåreholder bygd Qassiarsuk i Tunulliarfik fjorden lige over for flyvepladsen i Narsarsuaq i Sydgrønland.

Det var naturligvis ikke nogen tilfældighed, at festlighederne fandt sted i Qassiarsuk. Stedet er identificeret som *Brattahlid*, hvor den landsforviste *Erik den Røde* slog sig ned, da han indledte den nordiske kolonisation af Grønland i slutningen af 900-årene. I følge *Erik den Rødes Saga* lod Eriks hustru Thjodhilde en lille kirke opføre på *Brattahlid*, efter at hun omkring år 1000 var blevet omvendt til kristendommen af sønnen *Leif*, med tilnavnet Den Lykkelige. Samtidig med kirken blev også indviet et beboelseshus, som det kan have set ud på Erik den Rødes og Thjodhildes tid.

Indvielsen af kopibygningerne i Qassiarsuk markerede 1000-året for kristendommens første ankomst til Grønland, men de vil i de kommende år også fungere som kulisser i formidlingen af de spændende sagaberetninger om Erik den Røde, Thjodhilde, Leif den Lykkelige, landnammet i Grønland og opdagelsen af Amerika. Det fremgår af disse beretninger, at kristendommens indførsel i Grønland skete som led i et kongeligt norsk initiativ, der ikke kun omfattede Grønland, men også de øvrige nordatlantiske samfund. Fra landnamnets første tid skulle altså grønlænderne have været underlagt den norske konge – et forhold som de, ligeledes ifølge traditionen, bekræftede, da de i begyndelsen af 1100-årene bad den norske konge udpege dem en bisp. Beretningerne giver indtryk af,

---

¹ Denne artikel er skrevet januar 2001.

at grønlænderne indrettede sig efter og indtog deres plads i det sociale system, der var del af den ideologi, som fulgte med kristendommen. Den norske konge var øverste verdslige autoritet, og kirken indtog som institution meget hurtigt en central position i samfundslivet. Det er ligefrem blevet foreslået, at middelalderens kirkelige ideal *Civitas Dei*, kirkestaten muligvis blev opnået i Grønland.² Kirkebyggeriet i Grønland blev ifølge Knud Krogh et udtryk for, at: ”... Kirken hurtigt [blev] en økonomisk og politisk magtfaktor .....³ Krogh tilføjer, lidt i modstrid med de første udsagn, at: ”... vi ved alt for lidt om den grønlandske kirkes organisation og om det grønlandske samfunds økonomiske struktur i det hele taget.”⁴ Forbeholdet skyldes tilstedeværelsen af en bestemt gruppe kirker, hvis ringe størrelse og ofte med en beliggenhed nær tilsyneladende samtidige, store kirker kunne ”...tyde på, at disse småkirker har haft en anden, og i visse henseender mere beskeden status end de større kirkebygninger.”⁵ Krogh peger selv på muligheden af et egenkirkevæsen, som er karakteriseret ved, at det ikke var den institutionelle kirke, der lod kirkebygningerne opføre i Grønland, men bønderne, på hvis jord, kirkerne blev rejst.⁶

Citaterne fra Knud Kroghs bog *Erik den Rødes Grønland* fra 1982 afspejler både den opfattelse af kirkens position i Grønland, man kan få gennem læsning af de skriftlige kilder og analogislutninger fra højmiddelalderlige skandinaviske forhold, og en fortolkning af de arkæologiske levn i Grønland vurderet på baggrund af samtidige forhold i Island, og umiddelbart synes de to udsagn at være i konflikt med hinanden.

Såvel i de førkristlige nordiske samfund som i de tidlige kristne nordiske samfund anses religionen for at være en konstituerede del af samfundsstrukturen, og spørgsmålet om kirkens position i denne yderste periferi af den kristne verden har betydning ikke kun for forståelsen af det grønlandske norrøne samfunds sociale og økonomiske struktur, men også for relationerne til omverdenen og de begivenheder, der førte frem til bygdernes affolkning i senmiddelalderen.

I det følgende vil jeg fremlægge nogle af de tanker og overvejelser, der indgår i et nyt forskningsprojekt *Kirke, Kristendom & Storbønder*, som vi netop er ved at tage hul på i Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning - til daglig kaldet SILA, og som projektets titel antyder, er det hensigten at fokusere på kristendommens og kirkens

---

² Berglund 1982, s. 276.

³ Krogh 1982a, s. 121.

⁴ Krogh 1982a, s. 124.

⁵ Krogh 1982a, s. 122.

⁶ Krogh 1982, s. 136.

betydning i en social og økonomisk kontekst. Udgangspunktet er dels de skriftlige kilders udsagn, dels resultaterne fra de arkæologiske undersøgelser, der gennem tiden har fundet sted i nordbobygderne i Grønland.

Kristendommens indførsel i Grønland - i sagaer og arkæologi

Efter at have beskrevet det grønlandske *landnam* berettes i *Erik den Rødes saga* om Leif, at han besøgte Olav Tryggvason, der var konge i Norge i perioden c. 995-1000. Da Leif skulle returnere til Grønland, bad kongen ham prædike kristendommen der. På turen tilbage til Grønland for Leif vild på havet, og han kom til ukendt land, hvor der groede vild hvede og vindruer. Efter kort at have været i land fortsatte Leif turen mod Grønland, men inden han nåede sit mål, reddede han en gruppe skibbrudne søfolk. Det var ved den lejlighed, han fik tilnavnet *Den Lykkelige*. Vel hjemme begyndte Leif at udbrede kendskabet til Kristendommen, som han havde lovet Olav Tryggvason. *Erik*, Leifs far, var modvillig, men hans mor *Thjodhilde*, lod sig omvende, og hun lod en kirke bygge, ikke alt for tæt på gården. Tidspunktet for begivenhederne er henført til år 1000.

De mange ruiner i Qassiarsuk (Fig. 2) har flere gang været i arkæologernes søgelys. De mest omfattende arkæologiske undersøgelser fandt sted i sommeren 1932 under ledelse af Poul Nørlund fra Nationalmuseets Middelalderafdeling og den svenske arkæolog Mårten Stenberger.⁷

I løbet af de tre måneder feltarbejdet stod på blev følgende ruiner udgravet:

- Ruin 1, kirke med kirkegård
- Ruin 2, boligkompleks og dele af møddingen
- Ruin 5, Stald – lade kompleks
- Ruin 18, bolighus
- Ruin 19, Stald – lade
- Samt 14 mindre anlæg, som ikke er med på planen her.

Før Nørlunds og Stenbergers undersøgelser var det den almindelige opfattelse, at kirken nord for elven (ruin 1) var sagaens *Thjodhildes kirke*. Da *Thjodhilde* jo byggede sin kirke ikke alt for tæt ved gården, kunne ruinerne nær kirken ikke være Eriks gård. De blev i stedet antaget for at

---

⁷ Nørlund & Stenberger 1934.

være præstegården, mens ruinerne syd for elven var blevet tolket som Eriks gård.⁸

Fig. 2
 Nordboruinerne i Qassiarsuk – Brattahlíð – hvor Erik den Røde slog sig ned med sin familie i slutningen af 900-årene.
 Efter Knud Krogh: *Erik den Rødes Grønland* 1982

Det var Nørlund selv, der stod for undersøgelsen af kirkeruinen. Kirken fremstod i to faser. Den yngste i form af et enkelt langhus, som det ses på

⁸ Nørlund & Stenberger 1934, s. 26.

planen. Den ældre fase som en romansk kirke med skib og et smallere kor. Nørlund diskuterer i publikationen om udgravningerne på Brattahlid, om den ældste fase af kirken kan være identisk med *Thjodhildes kirke*, men resultaterne fra udgravningen af boligruinen 2 stod i vejen for konklusionen. Undersøgelserne af boligtomten havde nemlig overbevist Nørlund om, at bygningen rakte langt tilbage i tid, og som følge heraf kunne kirken ikke være identisk med *Thjodhildes kirke*, der jo skulle ligge lidt væk fra gården. Nørlund måtte derfor i 1932 konstatere, at spørgsmålet om den ældste kirke på *Brattahlid* endnu var uløst.⁹

Mange var af den opfattelse, at spørgsmålet havde fundet sit svar, da håndværkere i 1961 stødte på skeletter under gravearbejde i forbindelse med opførelsen af et skolehjem i Qassiarsuk nær den nuværende kirke.¹⁰ Ved de efterfølgende arkæologiske undersøgelser på stedet afdækkedes resterne af en lille bygning (ruin nr. 60 på planen fig. 2) med buede langvægge omgivet af en gravplads, hvorfra 144 skeletter blev udgravet og bragt til undersøgelse i København. I bogen *Erik den Rødes Grønland*, som udkom i 1967, daterer udgraveren Knud Krogh kirkebygningen til 1000-årene, og han er ikke i tvivl om, at kirken er identisk med sagaens *Thjodhildes kirke*.¹¹

Om det skyldes kritikken af brugen af sagatekster som historiske kilder i *Erik den Rødes Grønland*,¹² eller om det skyldes fundet af endnu en 1000-tals ruin med buede langvægge nær *Thjodhildes kirke* eller en kombination, står ikke klart, men Kroghs holdning til identifikationen af den lille kirke var markant ændret, da han genudgav *Erik den Rødes Grønland* i 1982. I beskrivelserne til oversigtsplanen omtales den lille kirkeruin nu som: *Brattahlids ældste kirke; muligvis den, der i sagaen omtales som Thjodhildes kirke*.¹³

Der er imidlertid flere gode grunde til den skeptiske holdning overfor identifikationen af *Thjodhildes kirke*. Der er umiddelbar uoverensstemmelse mellem de arkæologiske kilder og de skriftlige kilder - den lille kirke ikke ligger et stykke væk fra gården, sådan som *Thjodhildes kirke* skulle ifølge *Erik den Rødes saga*. Snarere tværtimod. Den er opført på et markant sted i landskabet og nær en samtidig - antaget - boligtomt. Der er desuden uoverensstemmelser i oplysningerne i de skriftlige kilder indbyrdes. I den anden saga, der beretter om landnammet i Grønland - *Grænlandinga saga* - omtales Leifs mission overhovedet ikke, og det

⁹ Nørlund & Stenberger 1934, s. 27 & s. 36.

¹⁰ Meldgaard 1982.

¹¹ Krogh 1967, s. 19-20.

¹² Wolfe 1968.

¹³ Krogh 1982a, s. 34 & 37.

oplyses, at Erik den Røde døde, inden kristendommen blev indført i Grønland. I en tredje kilde *Historia Norwegiae* berettes, at Grønland blev kristnet fra Island.

¹⁴C-dateringer af et antal skeletter fra gravpladsen omkring den lille kirke i Qassiarsuk falder så tidligt, at de må tages som indtægt for, at i det mindste nogle af de første bosættere var kristne, allerede da de kom til Grønland (Fig. 3).¹⁴ Med en – om end ganske kort - hedensk periode kunne man forvente at finde i det mindste nogle få hedenske begravelser ved gårdene, men dette er ikke tilfældet. Det kan naturligvis skyldes, at vi endnu ikke har fundet dem, men set i lyset af de tidlige dateringer fra kirkegården i Qassiarsuk antyder arkæologien på nuværende tidspunkt, at de nordiske kolonister, eller i det mindste nogle af dem, var kristne, allerede da de ankom til Grønland i slutningen af 900-årene.

Lab. Nr.	¹⁴ C år BP	Kalenderår	±1 stand. Dev.	δδ ¹³ C
AAR-1275	1229 ±41	976	894-996	-18,5
AAR-1571	1225 ±51	985	909-1017	-18,0

Fig. 3

¹⁴C dateringer af skeletter fundet på kirkegården ved Thjodhildes Kirke i Qassiarsuk, nordboernes Brattahlid.

For yderligere information og diskussion af dateringerne se venligst: Arneborg et al. 1999.

Grønlændernes bisp

Ifølge *Erik den Rødes saga* var det altså på den norske konges initiativ, at de grønlandske bygder blev kristnet, og - skal man tro beretningen i *Grænlandinga fiátrr* - eller *Historien om Einar, Sokkes søn*¹⁵ - var det også til den norske konge, de grønlandske bønder henvendte sig, da de lidt mere end 100 år senere - i begyndelsen af 1100-årene - ønskede etableret et grønlandsk bispesæde. Beretningen herom findes i *Flateyjarbók*, der ifølge Hans Bekker-Nielsen er ”et vellykket forsøg på at samle historiske beretninger om det stornorske riges historie ....” *Flateyjarbók* er skrevet i perioden 1387-94.

I *Historien om Einar, Sokkes søn* berettes om Brattahlid-bonden Sokke, at han indkaldte tinget for at få de øvrige bønders samtykke til oprette et grønlandsk bispesæde. De øvrige bønder bifaldt forslaget, og

¹⁴ Arneborg et al. 1999.

¹⁵ Se Bekker-Nielsen 1982.

Einar, Sokkes søn, blev sendt til den norske konge Sigurd Jorsalfar for at bede denne om at hjælpe grønlænderne med at få en bisp. Kongen indvilgede og udpegede den norske gejstlige Arnald, der oprettede sit bispesæde på gården Gardar i Grønland.

Gården *Gardar*, hvor de grønlandske bisper boede, er identificeret med de mange ruiner i fåreholderbygden Igaliku i nabofjorden til Tunulliarfik, hvor *Brattahlid* ligger. Gardar var den største gård i Østerbygden, og den lå centralt placeret på et af de mest frugtbare steder i området. Poul Nørlund foretog arkæologiske undersøgelser i Igaliku i 1924, og det var fundet af en bispegrav, der fastslog gårdens identifikation. Bispegraven er eneste sikre arkæologiske indicium på bispens tilstedeværelse i Grønland. C-14-datering placerer graven i slutningen af 1200-årene.¹⁶

Kristendommens indførsel i Island og de første bisper

I Island, Grønlands nærmeste nabo i Nordatlanten og udgangspunktet for udvandringen til Grønland, indførtes kristendommen ifølge traditionen ved lov på Altinget år 1000, og storbonden på Skálholt Ísleifr Gizurarson blev bispeviet i Bremen som Islands første bisp i 1056. Ved Ísleifrs død i 1080 udnævntes hans søn Gizurr til efterfølger. I 1097 forpligtede de islandske bønder sig til at betale tiende til kirken.

Som Grønland nævnes også Island blandt de lande Olav Tryggvason kristnede, og ifølge den islandske lærde Arí fiorgilsson frá „i (1067-1148), havde kongen i flere omgange sendt missionærer til Island. En gruppe storbønder havde allerede tilsluttet sig den nye religion, og det var dem, der argumenterede for religionsskiftet på fiingvellir år 1000. Mens mødet stod på, havde kongen i Norge i sin varetægt fire islandske gidsler, hvis skæbne øjensynlig var afhængig af udfaldet på diskussionerne.¹⁷ Mødet resulterede som bekendt i, at kristendommen blev indført ved lov i Island, og Jón Vi „ar Sigur „sson¹⁸ mener, at årsagen til at religionsændringen foregik så forholdsvist gnidningsløst, skal søges i netop den kendsgerning, at de, der introducerede den nye religion, var de samme som dem, der havde kontrollen over den gamle religion. Religionsændringen var en politisk proces, som de islandske storbønder stod bag, og både Björn Thorsteinsson¹⁹ og Sigur „sson²⁰ er enige om, at med vedtagelsen på

¹⁶ Arneborg et. al 1999 , s. 161.

¹⁷ cf. Thorsteinsson 1985, s. 40ff.

¹⁸ Sigur „sson 1999, s. 187ff.

¹⁹ Thorsteinsson 1985, s. 43.

fiingvellir havde storbønderne banet vejen for den norske kongemagts direkte indblanding i islandske anliggender, da storbønderne i følge den nye ideologi, der fulgte med kristendommen, automatisk ville være placeret i en underordnet position i forhold til kongen.²¹

Diskussion

Uden i øvrigt at skulle komme ind på diskussionen om relationerne mellem *Erik den Rødes saga* og den anden store grønlænder-saga *Grænlandinga saga*,²² har afdøde professor Jón Jóhannesson argumenteret for,²³ at netop passagen om Leifs mission i Grønland kan spores tilbage til den islandske munk Gunnlaug Leifsson, der omkring år 1200 skrev en nu tabt saga om Olav Tryggvassons liv på latin. Incitamentet bag beretningen var altså først og fremmest at fremhæve kongen, og i mindre grad at beskrive Grønlands historie. Professor Jóhannesson argumenterer i øvrigt også for, at beretningen om Leifs mission er ren fiktion, opfundet af Gunnlaug Leifsson selv, da han føjede Grønland til rækken af lande Olav Tryggvason siges at have kristnet.

Uanset om det forholder sig, som Jóhannesson foreslår, så giver beretningen om Olav Tryggvassons initiativ indtryk af norsk interesse for Grønland – i alle tilfælde omkring det tidspunkt sagaerne antages nedskrevet, men at dette også var tilfældet tidligere kan ikke afvises. Selv om kolonisterne, eller i det mindste nogle af dem, var kristne, allerede da de ankom til Grønland, udelukker dette ikke norske forsøg på indblanding omkring år 1000 – som det øjensynlig skete på Island.

Allerede Adam af Bremen skriver omkring 1070, at øen Grønland hører under Norge, men Adam behøver ikke nødvendigvis give udtryk for norsk politik. Hans ærinde var at beskrive de lande, som efter hans opfattelse hørte under Bremen-Hamborg.

I bogen *Nytt lys over Historia Norwegie* bemærker Inger Ekrem,²⁴ at Grønland – i modsætning til Island - ikke er opført som norsk skatteland i *Historia Norwegie*. *Historia Norwegie* er ifølge Ekrem²⁵ forfattet indenfor perioden 1140 og 1152/53, som indlæg i bestræbelserne for at få oprettet

---

²⁰ Sigur,sson 1999, s. 189.

²¹ Steinsland 1995.

²² se f.eks. Magnusson & Pálsson 1965, s. 29ff.

²³ Jóhannesson, 1962, og også i Magnusson & Pálsson 1965, s. 33f.

²⁴ Ekrem 1998, s. 30.

²⁵ Ekrem 1998, s. 13.

ærkesædet i Nidaros, og det fremgår at teksten, at forfatteren anser Grønland naturligt underlagt det kommende norske ærkesæde.

Spørgsmålet er, hvordan grønlænderne opfattede situationen. Der findes ingen skriftlige kilder fra Grønland, og beretningen i *Grænlandinga fiátr* – eller *Historien om Einar, Sokkes søn* er noget af den nærmeste, vi kommer en beskrivelse af grønlandsk ageren. I stedet for at vælge en bisp blandt deres egne, vælger de grønlandske storbønder ifølge beretningen at bede den norske konge om at udpege en bisp til dem. Et mærkeligt træk, set i lyset af begivenhederne i Island, hvor bispen tilhørte kredsen af lokale storbønder.

Arnald, som kongen omkring 1124 udpegede til grønlændernes bisp, blev den første i rækken af udenlandske – formentlig alle – norske gejstlige, der blev udnævnt til grønlandske bisper. Hvorfor accepterede de grønlandske storbønder norske bisper, mens de islandske storbønder kæmpede for at bevare bispesædet og den magt, der var knyttet til bispesædet, på egne hænder? Var det fordi ingen af de grønlandske storbondedefamilier var tilstrækkelig magtfulde til at kunne tiltage sig bispeværdigheden, hvorfor man måtte søge hjælp i Norge, eller er beretningen et udtryk for, at en grønlandsk bisp mere er et norsk end et grønlandsk ønske?

Frem til 1102/1104²⁶ var de tre nordiske lande underlagt Hamburg ærkebispesædet i Bremen. I 1102 eller 1104 blev de nordiske lande samlet under ærkesædet i Lund, men fra norsk side var der ønske om oprettelse af en selvstændig norsk kirkeprovins, og Kong Sigurd Jorsalfarer skal allerede i 1111 i Det Hellige Land have aflagt løfte om at ville arbejde for norsk løsrivelse fra ærkesædet i Lund.²⁷ Er det i dette perspektiv beretningen i *Grænlandinga fiátr* – eller *Historien om Einar, Sokkes søn* skal vurderes?

Faktisk ved vi slet ikke, om Arnald nogensinde rejste til sit fjerne bispedømme. I 1150 blev han udnævnt til den første bisp i Hamar, og den første bisp, kilderne meddeler drog til Grønland, var bisp Helge i 1210 eller 1212.²⁸

---

²⁶ En ny datering af Erik Ejegods regeringstid har åbnet muligheden for at ærkebispedømmet kan være oprettet allerede 1102, se Nyberg 2001.

²⁷ Ekrem 1998, s.16.

²⁸ cf. Arneborg 1991.

Bosætningen i Grønland – bebyggelse og økonomi

Som allerede nævnt findes der ingen skriftlige kilder fra Grønland. De er alle om Grønland. Grønlændernes stemme må søges ved hjælp af arkæologien.

Erik den Røde fik hurtigt følgeskab af andre kolonister og snart var fjordene i både Østerbygden (Fig. 4) og den lidt nordligere beliggende Vesterbygden (Fig. 5) tæt bebyggede. Bosætningen bestod af enkeltliggende gårde med et større eller mindre antal huse tilknyttet.

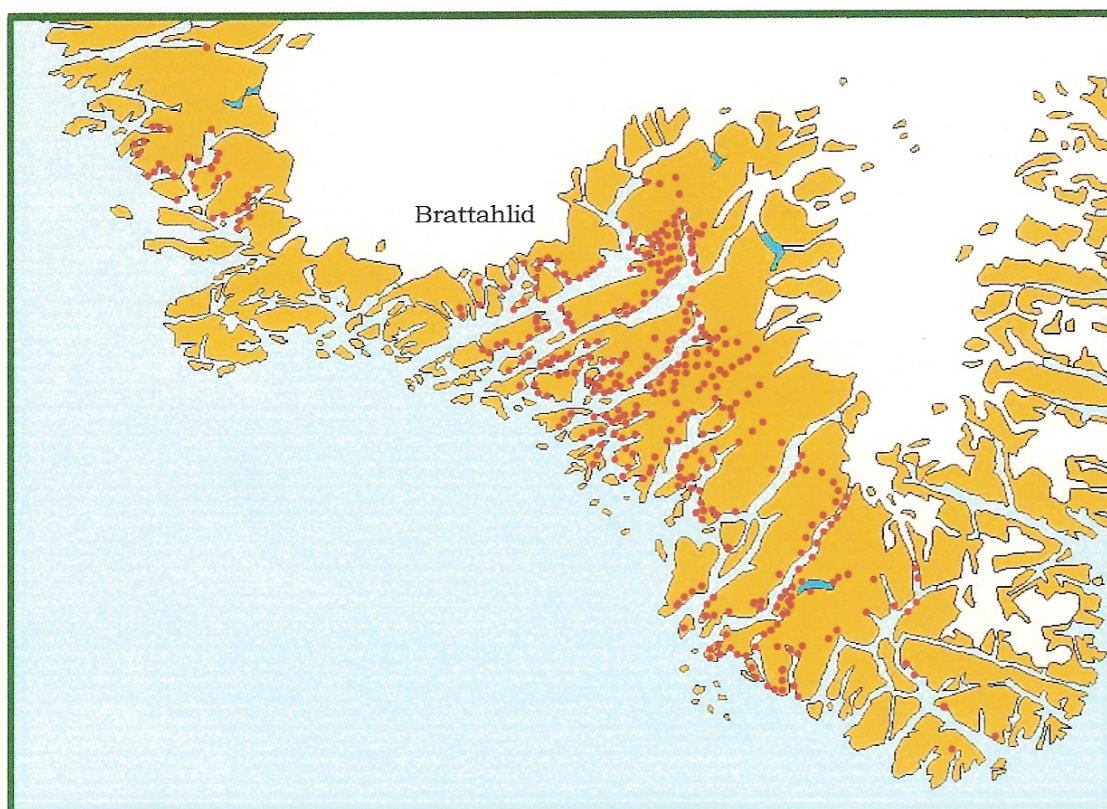

Fig. 4

Den sydlige del af **Østerbygden** ligger i de nuværende kommuner Nanortalik, Qaqortoq og Narsaq. De nordligst beliggende ruiner omtales også som Mellembygden - en betegnelse, som arkæologer har fundet på. Mellembygden ligger i nuværende Ivittuut og Paamiut kommuner. Markeringerne på kortet repræsenterer - i de fleste tilfælde - en gård. I den centrale del af Østerbygden er afstanden fra yderkyst til iskappe ca. 120 km.

Som ruinerne af nordboernes gårde optræde på vores ruinkort i dag afspejler bebyggelsesmønstret summen af aktiviteter i de næsten 500 år bosætningen varede, og bygningerne repræsenterer de sidst benyttede på

stedet. Arkæologiske undersøgelser i den sydlige del af Vesterbygden, i Ameralla fjorden, giver imidlertid et ganske godt indblik i bosætningsmønstret i den tidlige periode, og ikke kun her. Billedet herfra kan overføres til de andre fjordområder i både Vesterbygden og i Østerbygden.

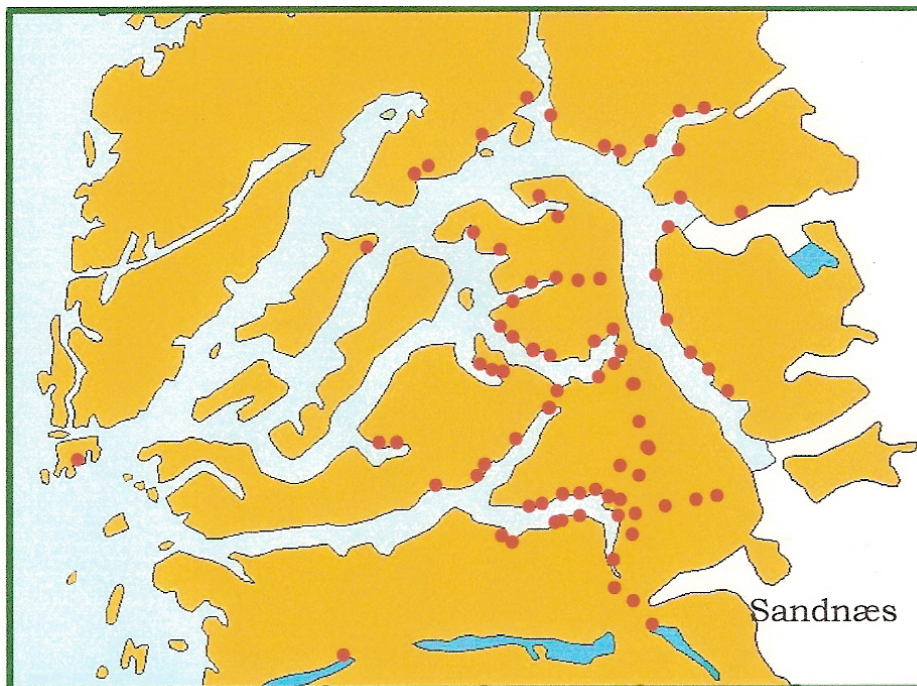

Fig. 5
Vesterbygden i den nuværende Nuuk kommune.
Afstanden fra yderkyst til iskappen er ca. 100 km.

Der fandt bosætning sted både på de store morænesletter i bunden af fjorden, på dværgbuskhederne inde i dalene og på urtelierne langs fjordene. Stederne afspejler, at nordboerne først og fremmest slog sig ned, hvor det var muligt at have dyrehold. Græsningsområder var et vigtigt kriterium, når stedet for gårdens placering skulle vælges. Men bebyggelsesmønstret i Ameralla viser, at ikke alle var lige heldige. Bonden på den yderste gård i Ameralla, ved Niaquusat, har ikke haft noget stort græsningsområde, og dermed kan han ikke have haft noget stort dyrehold. I modsætning hertil har bonden i bunden af fjorden, ved Kilaarsarfik, rådet over meget store græsningsarealer. Det samme har formentlig bønderne inde i fjordene, men vegetationen her har været mere sparsom, end ude ved Kilaarsarfik.

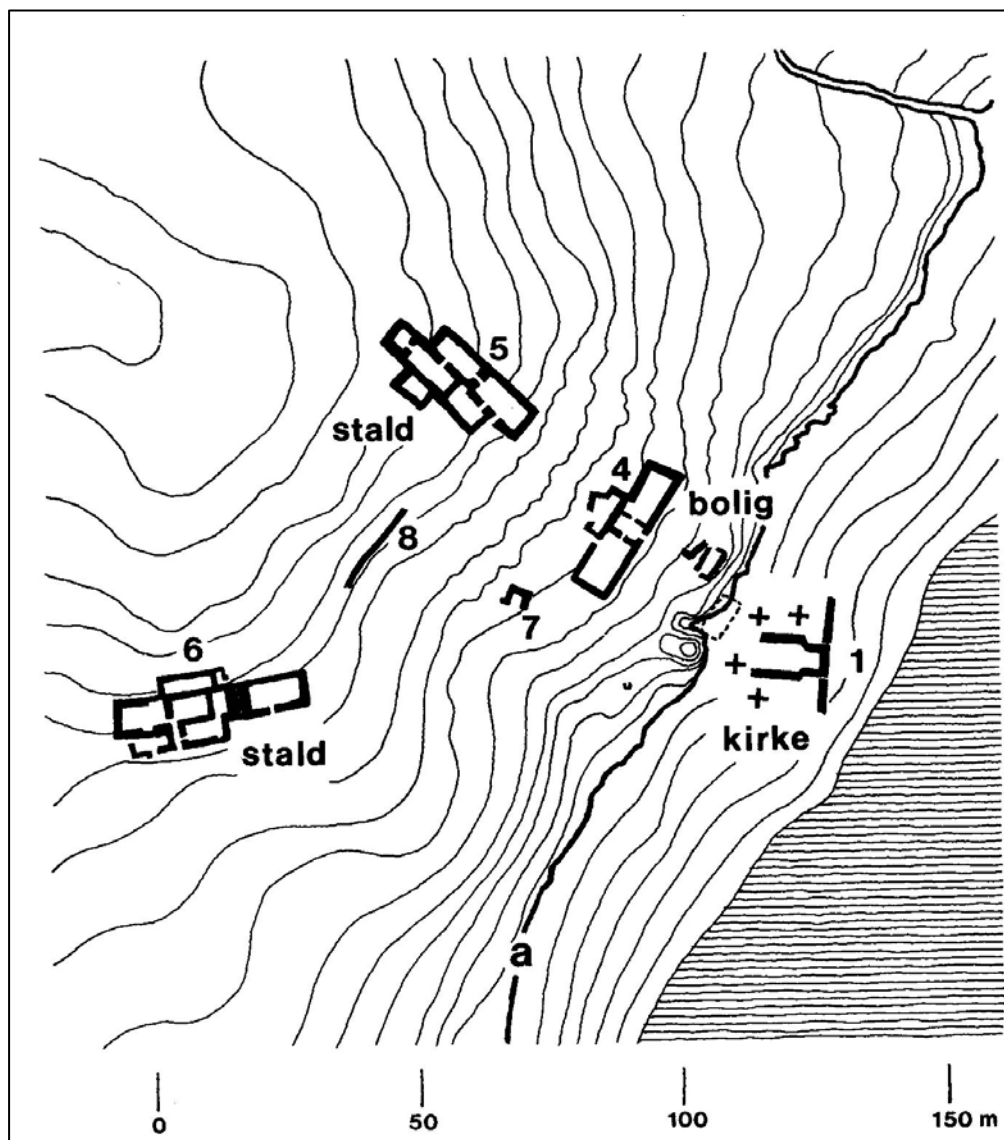

Fig. 6
 Ruinerne ved Kilaarsarfik – **Sandnæs** - i den sydlige del af
 Vesterbygden.
 Efter Knud Krogh: *Erik den Rødes Grønland* 1982.

Oversigten over dyreknoglefund fra gårdenes møddinger afspejler deres forskellige økonomi:²⁹

- Majoriteten af køer på gården i bunden af fjorden ved Kilaarsarfik, Sandnæs.
- Fåre- og gedeholdet dominerer på indlandsgården Nipaatsok – og det samme gælder for nabogården *Gården under Sandet*.
- Alle gårde har en stor procentdel sælknogler.

²⁹ Cf. McGovern 1985.

- Men dog ingen så mange som den lille kystgård ved Niaquusat, hvor græsningspotentiallet var yderst begrænset.
- Andelen af hvalrosknogler er størst ved Sandnæs-gården.

Også arkitekturen udviklede sig forskelligt. Den sidste Sandnæs-gård bestod af en række enkeltliggende huse – heriblandt en kirkebygning (Fig. 6), mens indlands- og kystgårdene forskellige huse og funktioner blev samlet til noget, der udefra lignede ét stort hus (Fig. 7).

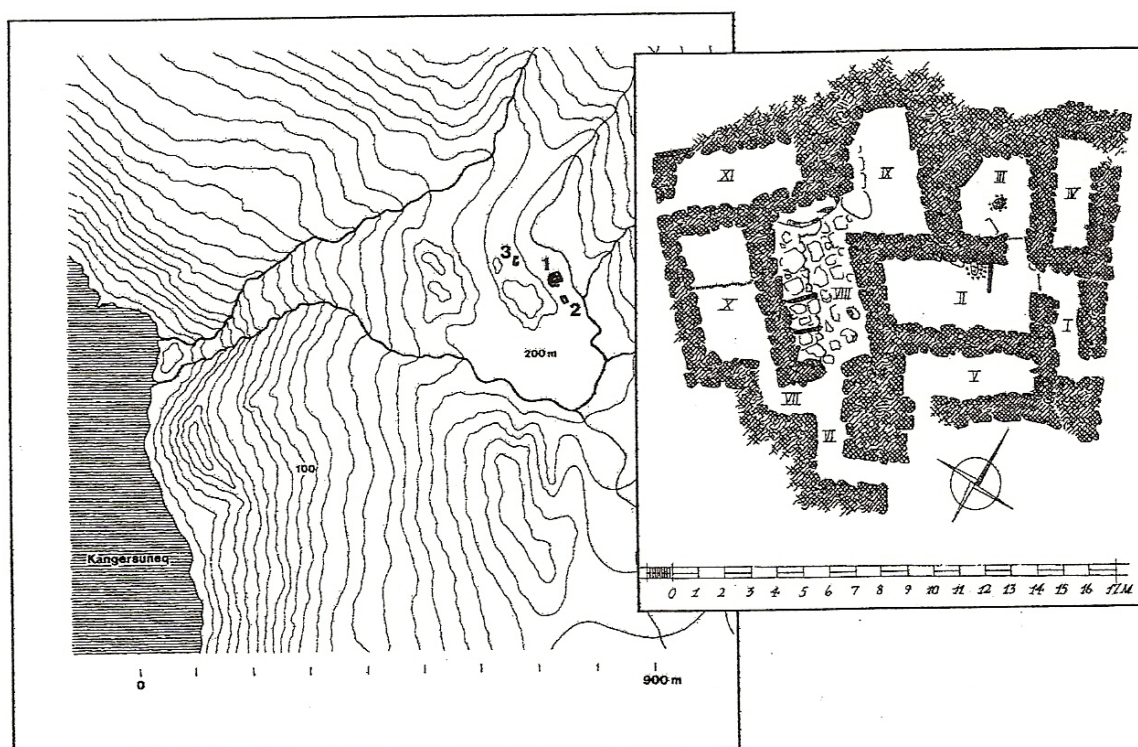

Fig. 7
 Centraliseret gård V16 i Vesterbygden. Ruin 1 på oversigtsplanen er identisk med den fremhævede centrale bolig.
 De øvrige ruiner på stedet er 2: forrådshus og 3: antagelig en lade.
 I ruin 1 er rummene I-III boligrum, IV-V forrådsrum, VI-XI økonomirum, VIII er gårdens stald.
 Efter Knud Krogh: *Erik den Rødes Grønland* 1982.

I alt er der til dato registreret omkring 400 gårde i Østerbygden, og der er konstateret en kirkebygning ved 16 af disse gårde. I Vesterbygden har vi i dag registreret omkring 100 gårde og ved to, måske tre af dem er der fundet en kirke. De skriftlige kilder omtaler fire kirker i Vesterbygden, så måske har vi endnu én til gode der.

Tidligere blev udnyttelsen af de forskellige økologiske zoner set som udtryk for kronologisk udvikling. De bedste områder blev bebygget først, og efterhånden, som de gode pladser var besat, blev også de mindre attraktive pladser bosat.³⁰ Knap så enkelt er forklaringen imidlertid ikke. 14C-dateringer fra gården i bunden af fjorden ved Kilaarsarfik, fra indlandsgårdene ved Nipaatsaq og Gården under Sandet og den lille kystgård ved Niaquusat viser, at alle de nævnte steder alle er blevet udnyttet fra landnammet omkring år 1000. Frem for at forklare de forskellige gårdsanlægs placering i landskabet og deres forskellige økonomiske grundlag som kronologisk betinget, afspejler bosætningsmønstret i Ameralla et socialt og økonomisk hierarkisk opbygget samfund, men vi ved meget lidt om relationerne mellem de enkelte enheder, og endnu mindre kender vi til udviklingen indenfor de næsten 500 år den nordiske bosætning i Grønland varede.

Måske oversigten over dyreknoglefundene fra Ameralla giver en antydning af en forklaring. Hvalrosknogler findes først og fremmest i møddingerne på storgårdene. De repræsenterede knogler stammer næsten alle fra dyrets kranium. Der er derfor ikke tale om knogler fra måltider. Knoglerne afspejler grønlændernes jagt på hvalros og hvalrostand.³¹

Hvalrostand var blandt grønlændernes vigtigste handelsvarer i handlen med Europa. I Kongespejlet – *Konungs skuggsía* – fra midten af 1200-årene nævnes huder fra får og ged, sælskind, reb lavet af hvalrossen hud og hvalrostand.³² Handlen med Europa var af afgørende betydning for opretholdelsen af det nordiske bondesamfund i Grønland, og fordelingen af hvalrosknoglerne i nordboernes møddinger antyder, at det var fra de store gårde med kirke, handlen blev formidlet.³³

---

³⁰ Roussell 1941.

³¹ McGovern 1985, s. 89.

³² Kongespeilet 1947, s. 44.

³³ cf. Arneborg 2000.

Forskningsprojektet Kirke, Kristendom og Storbonde – hypoteser og problemstillinger

Nærheden mellem gård og kirke tages som udtryk for at kirkerne i Grønland, som i Island, i udgangspunktet var egenkirker. Bonden, på hvis jord kirken lå, ejede kirken og havde rettigheder til dens indtægter. Blandt andre Jón Viðar Sigurðsson³⁴ og Björn Thorsteinsson³⁵ fremhæver, at netop ejerskabet til kirken var af stor økonomisk betydning for de kirkejende storbondeslægter i Island, og der kan ikke herske tvivl om, at bonden ved Kilaarsarfik, *Sandnes*, var den største og rigeste i Ameralla området. Han boede på de bedste jorder, hans bygninger lå spredt over et større område, han havde de prestigegivende køer i stalden, og han rådede over områdets kirke og dermed over de indtægter, der tilfaldt kirken.

Egenkirkesystemet var imidlertid i direkte modstrid med den organiserede kirkes interesser. Systemet var den direkte årsag til stridigheder mellem kirken og de islandske kirkeejere, og i løbet af 1200-årene lykkedes det kirkens repræsentanter at få større og større indflydelse på og andel i kirken indtægter i Island trods kraftig modstand fra og på bekostning af de islandske storbondeslægter.³⁶ Om en lignende proces fandt sted i Grønland, er meget dårligt belyst.

Rækken af biskoper, der residerede i Grønland i løbet af 1200-årene synes rimelig stabil. Problemerne opstår øjensynlig først i 1300-årenes sidste halvdel. Bisp Arne kom til Grønland i 1315, og mens han endnu sad i embedet udnævntes helt uønsket Jón Eriksson Skalí til grønlandernes bisp i 1342 eller 43. Jón kom formentlig aldrig til Grønland, og i 1356 eller 57 blev han valgt til bisp i Hólar i Island. I mellemtiden var Bisp Arne død i Grønland. Det skete i 1348, men der skulle gå 20 år, frem til 1368, før Bisp Alf ankom til Grønland. Da Alf døde i 1378, blev det grønlandske bispesæde ikke genbesat.³⁷ På dette tidspunkt var Vesterbygden enten under afvikling eller den var affolket, mens der endnu var liv i gårdene i Østerbygden i endnu næsten 100 år.

Grønlandernes interne og eksterne udveksling og handel forudsættes at have fungeret i et redistributivt system. Som nævnt ovenfor kender vi stort set intet til relationerne mellem de enkelte gårde - om de enkelte enheder kun producerede til eget forbrug, eller om der også blev produceret til andre, eller om det alene var fangstprodukterne, først og fremmest hvalrostanden, der tegnede samfundets overskudsproduktion. Under alle

---

³⁴ Sigurðsson 1998, s. 193.

³⁵ Thorsteinsson 1985, s. 54ff.

³⁶ Thorsteinsson 1985, s. 98ff.

³⁷ cf. Arneborg 1991.

omstændigheder peger meget på, at i handlen ud af landet, var det hvalrosprodukterne, der var de vigtigste,³⁸ og sporene efter denne handel findes først og fremmest i møddingerne ved gårdene, hvor der også er fundet en kirke. Kontrol over kirkens indtægter betød formentlig kontrol over en stor del af den grønlandske handel, og den, der kontrollerede handlen ud af landet, havde også kontrollen over importen.

Arkæologisk giver den kristne kirke sig til kende i Grønland blandt andet gennem kirkebygningerne, der er lokaliserede både i Østerbygden og i Vesterbygden, og i første omgang vil *Kirke, Kristendom og Storbonde* projektet være rettet specielt mod gruppen af små kirker i Østerbygden (Fig. 8). Dateringen af de større kirker blev fastslået med Aage Roussells

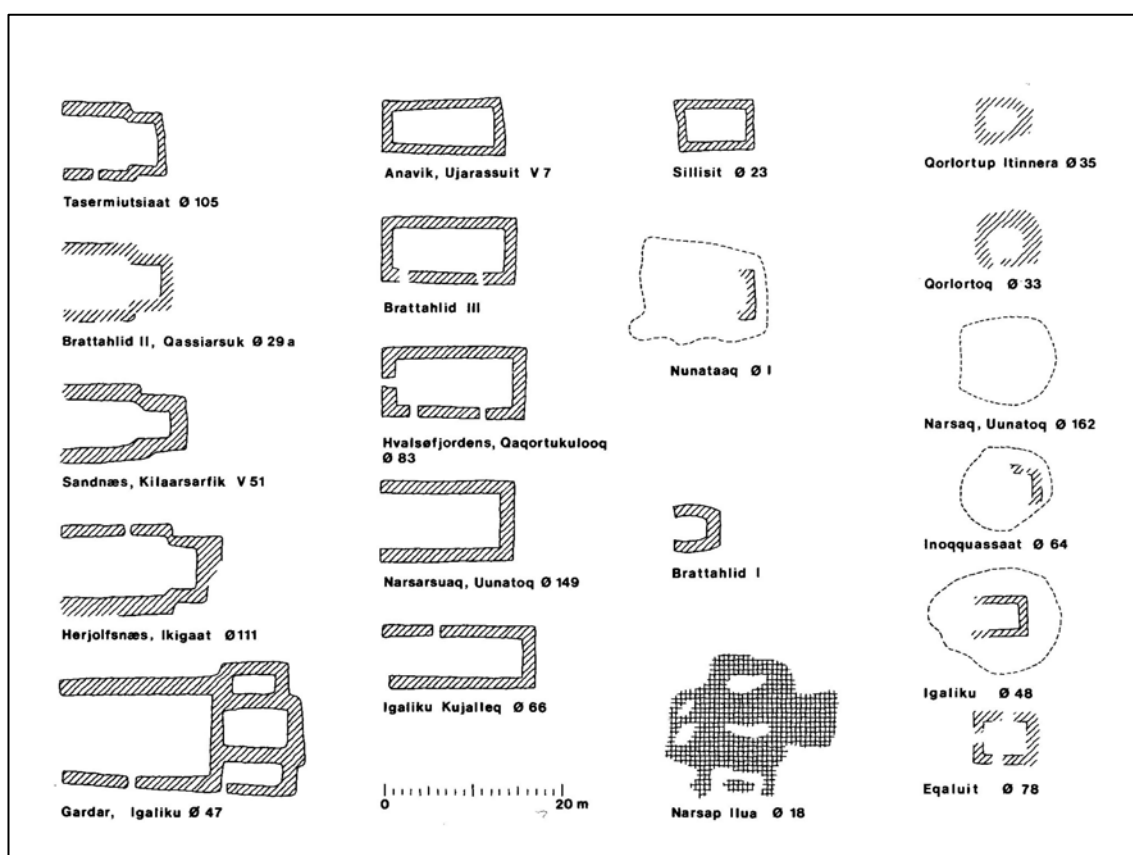

Fig. 8

Planer over registrerede kirker i nordbobygderne. Kirker i de to kolonner til venstre betegnes som "store kirker", mens kirkerne i de to højre kolonner betegnes som "små kirker". Undtaget er dog kirken ved Narsap ilua, Ø18, hvis udformning, der er stor usikkerhed omkring.

Bogstaverne foran ringruppenummeret henviser til, om kirker er fra Østerbygden Ø, eller fra Vesterbygden V.

Efter Knud Krogh: *Erik den Rødes Grønland* 1982.

³⁸ cf. Arneborg 2000; Roesdahl 1998.

disputats *Farms and Churches in the Mediaeval Norse Settlements of Greenland* fra 1941, mens de mindre kirker først rigtigt tiltrak sig opmærksomhed efter fundet af ”*Thjodhildes kirke*” i Qassiarsuk i 1961.

Det er den almindelige opfattelse, at de store kirker har fungeret som en slags offentlige (sogne)kirker med fast tiendeområde,³⁹ mens de mindre kirkers funktion er mere usikker. Der er ingen tvivl om, at ”*Thjodhildes kirke*” stammer fra tidlig nordbotid, og det er foreslået, at forskellen mellem de store og de små kirker er kronologisk betinget, således at de små kirker tilhører en tidlig fase i kirkebyggeriet.⁴⁰ Er dette tilfældet kan nedlæggelse af kirker i løbet af middelalderen være udtryk for magtkoncentration, koncentreret omkring enten færre storbønder eller den institutionelle kirke. En anden mulighed er, at kirkerne har fungeret samtidigt, men har haft forskellig funktion og position, som foreslået af Knud Krogh.⁴¹

I projektets første fase er det hensigten at foretage mindre arkæologiske undersøgelser i og ved de små kirker for at få fastslået datering og indretning med henblik på en bestemmelse af kirkernes funktion. For at kunne beskrive kirkens position i det grønlandske samfund i et bredere perspektiv, må kirkerne vurderes i deres bebyggelses-historiske/arkæologiske kontekst og gårdenes økonomiske grundlag må indgå i overvejelserne. Det samme må de skriftlige kilders udsagn.

Litteratur

- Arneborg, J.: The Roman Church in Norse Greenland. *Acta Archaeologica* vol. 61, 1990, 1991, s. 142-151;
- Arneborg, J.: Greenland and Europe. I: F.W.Fitzhugh & E.I. Ward: *Vikings The North Atlantic Saga*. Smithsonian Institution Press, 2000, s. 304-318;
- Arneborg, J., J. Heinemeier, N.Lynnerup, H.J.Nielsen, N.Rud & Á.E. Sveinbjörnsdóttir: Change of Diet of the Greenland Vikings Determined from the Stable Carbon Isotope Analysis and ¹⁴C Dating of Their Bones. *Radiocarbon* 41(2), 1999, s. 157-169;
- Bekker-Nielsen, H.: Islandske sagaer om Grønland. I: K.J.Krogh: *Erik den Rødes Grønland*. København 1982, s. 197-245;
- Berglund, J.: Kirke, hal og status. *Grønland* vol. 8-9, 1982, s. 275-285;

³⁹ Krogh 1982b, s. 265.

⁴⁰ Keller 1989, s. 207.

⁴¹ Krogh 1982a, citeret ovenfor.

- Ekrem, I.: *Nytt lys over Historia Norwegie*. Universitetet i Bergen, IKRR, Seksjon for gresk, latin og egyptologi, 1998;
- Jóhannesson, J.: The Date of the Composition of the Saga of the Greenlanders. *Saga-Book* vol. XVI(I) University College London 1962, s. 54-66;
- Kongespeilet*. Oversættelse ved A.W.Brøgger. Oslo 1947;
- Keller, C.: *The Eastern Settlement Reconsidered*. Upubliseret disputats, Oslo Universitet 1989;
- Krogh, K.J.: *Erik den Rødes Grønland*. Nationalmuseet 1967;
- Krogh, K.J.: *Erik den Rødes Grønland*. Nationalmuseet 1982a;
- Krogh, K.J.: Bygdernes kirker. *Grønland* 8-9, 1982b, s. 263-274.
- Magnusson, M. & H. Pálsson (oversættelse og kommentarer): *The Vinland Sagas*. Penguin Books 1965;
- McGovern, T.H.: Contributions to the Paleoeconomy of Norse Greenland. *Acta Archaeologica* vol. 54, 1983, 1985, s. 73-122;
- Meldgaard, J.: Tjodhildes Kirke - den første fundberetning. *Grønland* vol. 5-6-7. København 1982, s. 151-162;
- Nyberg, Tore: Knud, Danmarks konge - 900 år efter helgenkåringen, *Fynske Årbøger* 2001, s. 5-14;
- Nørlund, P. & M. Stenberger: Brattahlid. *Meddelelser om Grønland*. vol. 88(1). København 1934;
- Roesdahl, E.: L'ivoire de morse et les colonies norroises du Groenland. *Proxima Thule revue d'études nordique* vol. 3, 1998, s. 9-48;
- Sigursson, J.V.: *Chieftains and Power in the Icelandic Commonwealth*. Odense University Press 1999;
- Steinsland, G.: Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendomme? I: H.-E. Lidén: *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo 1995, s. 9-28;
- Thorsteinsson, B.: *Island*. Politikens Danmarks Historie. København 1985;
- Wolfe, M.: Reviews and Notes. Knud J. Krogh: Erik den Rødes Grønland. *Mediaeval Scandinavia* 1, 1968, s. 236-39.

Gravskikken som kilde til Danmarks kristning

Af

Jakob Kieffer-Olsen, Den antivariiske Samling, Ribe

Rimberts beretning om Ansgars virke i 800-årene, oplysninger om tre danske biskopper i 948 og Haralds proklamering af danernes kristning på den store Jellingsten fra ca. 965 fortæller alle deres del af historien om Danmarks kristning eller i hvert fald forsøgene herpå. Læsningen af disse og de øvrige kilder, der kan inddrages til at belyse dette centrale aspekt af dansk historie, efterlader os imidlertid med et væsentligt ubesvaret spørgsmål: Hvor stor en effekt havde missionsforsøgene, hvornår slog trosskiftet igennem i den danske befolkning? Svarene kan ikke gives ud fra de sparsomme skriftlige kilder, og med så meget større opmærksomhed har man vendt sig mod de arkæologiske: Udgravninger af kultsteder og kirker og af hedenske gravpladser og kristne kirkegårde må kunne give et svar.⁴²

Studierne har før i tiden koncentreret sig om forholdet mellem kultsteder og kirker, mens det direkte spørgsmål om overgangen mellem hedenskab og kristendom set ud fra grave og gravpladser tidligere har været et ret ubehandlet emne i dansk arkæologi.⁴³ Dermed ikke være sagt, at det ikke er nævnt, men det er stort set ikke undersøgt og analyseret som et selvstændigt emne. Det kan f.eks. ses i tre af de senere, mere samlede værker om perioden og dansk arkæologi.

Else Roesdahl så i 1980 det arkæologiske materiale som en bekræftelse på et fredeligt trosskifte, hvor kristendommen gradvist fortrænger hedenskabet, indtil man har "... taget skridtet fuldt ud og valgt nye gravpladser". Hun mente ikke, at der er hedenske grave på de kristne

---

⁴² F.eks. Olsen 1999, s. 84-85.

⁴³ For kultsted/kirke, se f.eks. Olsen 1966, der også har et afsnit om gravpladskontinuitet, s. 267-275. Nærværende forfatter har tidligere behandlet overgangstidens gravskik, se Kieffer-Olsen 1997.

kirkegårde, men ser kristne elementer i hedenske grave, der dog ikke af den grund kaldes kristne.⁴⁴

Peter Sawyer ser også trosændringen som en langvarig proces: "Nye vaner udviklede sig over lang tid, og det varede længe før den kirkelige undervisning gav resultat, og kristendommen vandt magt over sindene". Han bruger Fyrkat som eksempel på overgangstiden - et kongeligt magtcenter anlagt mindst 15 år efter Haralds omvendelse med både hedensk (gravlæggelse med personlige ejendele) og kristen (adskillige børnegrave og manglende hesteskeletter) indflydelse på gravskikken.⁴⁵

I gennemgangen af 25 års arkæologisk virksomhed i Danmark peger Knud Krogh og Olaf Olsen på den mulige sammenhæng mellem de store vikingetids-hallers eventuelle kultiske funktion og stormændenes kirkebyggeri, men må stille spørgsmålet "..., om det overhovedet er det ældste sæt kirker, vi har fået føling med ved udgravningerne under de nu stående kirker". De vender sig til de hedenske grave for at få fastlagt tidspunktet, hvor man skiftede fra hedenske gravpladser til kristne kirkegårde, men må konkludere om gravene fra 900-årene, at "... det er oftest vanskeligt eller ligefrem umuligt at afgøre, om de er hedenske eller kristne".⁴⁶

I svensk arkæologi har emnet været behandlet og diskuteret i en række år.⁴⁷ Anne-Sofie Gräslund mener, at de første kristne blev begravet på de traditionelle gravpladser, og at forekomsten af korsmærkede runesten på disse markerer en kristen indvielse. Hun mener også, at en gruppe af Birkas grave er kristne, fordi de ligger så tæt, at de overlejrer og ligefrem skærer hinanden.⁴⁸ Lena Thunmark-Nylén har ud fra det gotlandske materiale peget på, at man bør foretage tre vurderinger ved bedømmelsen af hedenskab kontra kristendom i grave og gravskik: For det første den enkeltes tro, der kan være markeret ved tilstedværelsen af f.eks. et hængekors; for det andet det begravende samfunds tro, der kan medføre, at

---

⁴⁴ Roesdahl 1980, s. 201. Se også Roesdahl 1987.

⁴⁵ Sawyer 1988, s. 243-44.

⁴⁶ Krogh & Olsen 1993, citaterne s. 233-34.

⁴⁷ I begyndelsen af 1990'erne gennemførte svenskerne et stort projekt "Sveriges kristnande", hvor også gravskikken blev behandlet, se en kort omtale i Lund 2002, s. 173-74. I publikationen af vikingetidsgraven fra Mammen er det netop svenskeren Anne-Sofie Gräslund, der har skrevet det afsnit, hvor gravens religiøse tilhørsforhold diskuteres, se Gräslund 1991a, se også Ingesman 1998.

⁴⁸ Gräslund 1991b, s. 37, 47; Gräslund 1987, s. 258-59; Gräslund 1992 s. 144-46; Gräslund 1980, s. 19-20, 83-84, Map 1 s. 10-11.

en kristen begravnes på en hedensk gravplads med mad og drikke; for det tredje begravelsesgæsternes tro, idet de ved at kaste religiøst ladede genstande i graven kan have søgt at sikre den afdøde. Hun mener, at kristne kirkegårde og hedenske gravpladser har været i funktion sideløbende i op mod 150 år på Gotland.⁴⁹

Set med en kirkegårdsarkæologs øjne og fra den kristne middelalder tilbage på overgangstiden i Danmark synes der ikke at være en lang periode, hvor gravsted og gravskik sammenblandes. Da den kristne kirke efter Harald Blåtands omvendelse kommer til Danmark for alvor, har den næsten 1000 år på bagen og er en etableret kirke med faste regler - et udviklet system, der tilsyneladende medfører en klar forskel på kristne og hedenske grave, gravskikke og gravpladser.

Den hedenske gravplads og den kristne kirkegård ser meget forskellige ud. De vikingetidige gravpladser er ikke afgrænsede, de kan være små med få grave, der kan ligge i grupper, men de kan også være store med mange grave, der ofte ligger i vifteform ud fra f.eks. en gravhøj med de ældste grave liggende i viftens spids (horisontal stratigrafi). Generelt kan siges, at gravpladserne - sammenlignet med kirkegårdene - dækker et stort antal kvadratmeter i forhold til gravantallet. Kirkegårdene er som regel på 1500 til 4000 kvadratmeter og er altid afgrænset - arkæologisk findes denne afgrænsning som en grøft.⁵⁰ Indenfor dette område findes gravene, der alt efter funktionstid og det tilhørende områdes befolkningsstørrelse tælles i hundreder eller tusinder og ligger mere eller mindre over hinanden, samt en kirkebygning.

Der er endnu ikke fundet en kirkegård, hvor der overbevisende kan argumenteres for, at der aldrig har været en kirke.⁵¹ Før en ny kirke kunne tages i brug, skulle den indvies af biskoppen. Ifølge en norsk landskabslov krævede de kirkelige myndigheder, at kirkegården var afgrænset før kirken kunne indvies.⁵² Afgrænsningen er vigtig som en markering af begravelsesområdet, hvor alle kristne skal ligge. Udenfor ligger de udøbte, selvmorderne og de henrettede, der ikke angrede deres forbrydelser. Der var altså på linie med disse grupper af mennesker, at man placerede sig, hvis man bevidst valgte at ligge udenfor den kristne kirkegård.

---

⁴⁹ Thunmark-Nylén 1989a, s. 213-223. Thunmark-Nylén 1989b, s. 151-52.

⁵⁰ Engberg & Kieffer-Olsen 1992.

⁵¹ Til gengæld kendes en kirke uden kirkegård: Skt. Ib i Horsens - fra 1200-tallet.

⁵² Nilsson 1989, s. 130. Kirkegården skulle også indvies.

Principperne, hvorefter den enkelte grav placeres, skifter også fra den hedenske gravplads til den kristne kirkegård. Placering af gravene efter en horisontal stratigrafi forsvinder, derimod lægges kvinderne nord for og mændene syd for kirkebygningen. Denne gravskik har sin rod i den kristne kirke, indføres med den og forsvinder i løbet af middelalderen med ændringer i dødsopfattelsen.⁵³ Dertil kommer, at vi principielt set finder alle børnene undtagen de udøbte på kirkegårdene,⁵⁴ hvorimod de hedenske gravpladser mangler børnegrave.⁵⁵ For den kristne går skellet mellem døbt og udøbt og ikke et sted mellem fødslen og ungdommen.

En række gravtyper, der forekommer mere eller mindre almindeligt på de hedenske gravpladser, ses aldrig på de kristne kirkegårde. Det drejer sig først og fremmest om brandgravene - alle kristne grave op til slutningen af 1800-tallet er jordfæstegrave. Dernæst findes gravhøje, kammergrave,⁵⁶ begravelser i vognfadinger og i større skibe heller ikke på kristne kirkegårde. Nord-syd vendte grave og skeletter i hocker-stilling (på siden og mere eller mindre sammenkrøbet) forsvinder stort set også med overgangen til kristne kirkegårde,⁵⁷ her lægges de døde på ryggen med hovedet i vest og ansigtet vendt mod øst, hvorfra Kristus skal komme på Dommedag.

Til gengæld kommer der med kristendommen nogle få gravtyper, som ikke synes at være kendt på hedenske gravpladser. Fælles for dem er en markering af et afgrænset hovedrum, idet graven gøres smallere ved hovedet. Dette kan foregå i en stenkistegrav eller i en af to typer kisteløse grave: enten ved placeringen af sten f.eks. én ved hver kind - en stengrav, eller ved at selve udgravningen i jorden snævrer ind - en hovedrumsgrav. Der findes ingen specifik kristen forklaring på disse gravtyper, der synes at have sine forgængere helt tilbage blandt middelhavsområdets førkristne grave.

En af de oftest omtalte forskelle på hedenske og kristne grave er forekomsten af gravgaver i førkristen tid. Imidlertid er der intet i

---

⁵³ Nilsson 1994.

⁵⁴ Udøbte (og dermed de dødfødte) måtte ifølge de kirkelige regler ikke ligge på kirkegårdene, og der er ikke arkæologiske resultater, der tyder på, at reglerne ikke blev overholdt.

⁵⁵ Se f.eks. Kleiminger 1993, s. 137.

⁵⁶ Den eneste kendte kammergrav, der har en sikker kristen tilknytning, er kong Gorms (?) under Jellings ældste trækirke, se Krogh & Olsen 1993, s. 234. Og netop i Jelling har man tilsyneladende også opført en høj i kristen tid, se Roesdahl 2001, s. 174.

⁵⁷ Enkelte findes dog, se Kieffer-Olsen 1993, s. 122-23, 73-74.

kristendommen, der forbyder gravgaver, og de forekommer da også mere eller mindre sporadisk. Som eksempel kan bispegravene bruges - bisperne begravnes i fuld ornat med ring og stav, kalk og disk, samt evt. en blyplade, der fortæller om den afdødes fortræffigheder. Når man så sjældent finder gravgaver i de kristne grave, er det fordi, den afdøde ikke har noget at bruge dem til.

Blandt de forekommende kristne gravgaver findes næsten alle typer af genstande, dog ser det ud til, at våben, værktøj, transportudstyr og til dels mad og drikke og dermed dertil beregnede keramikkar ikke findes i kristne grave.⁵⁸

Ud fra ovenstående gennemgang er der arkæologisk set ikke det store problem i at skelne mellem en hedensk gravplads og en kristen kirkegård. Den enkelte gravs tilhørsforhold - kan en grav på en hedensk gravplads være kristen og omvendt kan en grav på en kirkegård være hedensk - kan næppe afgøres, jf. Thunmark-Nylén ovenfor og det forhold, at den hedenske gravskik med tiden synes at blive påvirket af den kristne, eksempelvis lægges gravene efterhånden øst-vest og brugen af gravgaver tager af.⁵⁹ Man kan gøre sig overvejelser over, hvor sandsynligt det er, at sådanne 'trosmæssige fejlplaceringer' har fundet sted i større antal. Kirken synspunkt har været, at den der er med os i livet skal også være med os i døden. Det er næppe sandsynligt, at kristne er blevet begravet på hedenske gravpladser i nævneværdigt omfang, hvis der har været kirkegårde til rådighed. Og netop kirker og dermed - må vi formode - kirkegårde er næsten øjeblikkeligt tilstede i kristningsprocessen. Allerede Ansgars mission bygges ifølge kilderne op om kirker i Birka, Hedeby og Ribe. Efter Harald Blåtands omvendelse bygger han kirke i Jelling, Erik den Rødes hustru, Tjodhilde, bygger ifølge sagaen kirke efter sin omvendelse, og i Hørning bygges kirken på et så kort tidspunkt efter etableringen af en gravhøj og formodentlig så hurtigt efter omvendelsen, at kirkebygningen kan lægges centralt i forhold til gravhøjens kammer.⁶⁰ Omvendelsen med efterfølgende kirkebyggeri og kirkegård sker indenfor en periode, der må være kortere end den enkeltes voksenliv.

En arkæologisk skelnen mellem hedenske gravpladser og kristne kirkegårde giver muligheder for at overveje den periode, hvor begge typer

⁵⁸ For spørgsmålet om keramik til mad og drikke se Kieffer-Olsen 1993, s. 160-61. Fra senmiddelalderen kendes en række sværd fundet i grave især inde i kirkerne.

⁵⁹ Grøn, Krag & Bennike 1994, s. 143.

⁶⁰ Krogh & Olsen 1993, s. 224-35. Krogh 1967, s. 18-19. Voss 1991, især s. 200-01.

har været i funktion - overgangstiden. Forudsætningen herfor er imidlertid, at funktionsperioderne kan dateres absolut. For de hedenske gravpladser er spørgsmålet, om de oftest få forekommende gravgaver kan dateres. Generelt kan siges, at gravpladserne synes at være i funktion op til og ind i 1000-tallet.⁶¹ Den ældste sikkert daterede kristne kirkegård er fra Lund, og gravlægingerne begynder her i slutningen af 900-årene.⁶² Ældre endnu formodes den ældste trækirke i Jelling at være og dermed vel også de ældste kirkegårdsbegravelser. Der er således ingen tvivl om, at der er et overlap, men det er straks vanskeligere at sige hvor stort: hvor langt ind i 1000-tallet fungerer de hedenske gravpladser og hvor langt ned i tiden de kristne kirkegårde?

Det sidste spørgsmål - hvor langt ned i tiden har vi kristne kirkegårde - er blevet diskuteret på det seneste. Det er blevet foreslået, at to nedlagte kirkegårde: Sebbersund ved Ålborg og Kongemarken ved Roskilde var i funktion før Harald Blåtands proklamation på Jellingstenen ca. 965. En væsentlig baggrund for forslagene er C-14 dateringer på humane knogler fra de to kirkegårde.⁶³ Fra Kongemarken blev fire prøver dateret med resultaterne 990-1030, 780-940, 900-1000 og 1040-1240 (1 std. dev.).⁶⁴ Fra Sebbersunder tre grav blevet dateret til henholdsvis 770-1010, 995-1160 og 1065-1255. Den første er dateret på yderligere et laboratorium til 785-890 (1 std. dev.)⁶⁵

En diskussion af dateringen af disse kirkegårde må nødvendigvis overveje C-14 dateringerne. Det er tidligere sket, at C-14 dateringer af humane knogler, der ud fra den arkæologiske kontekst må dateres til 1000- og måske 1100-årene, har givet resultater i 700-, 800- og 900-årene. Man vidste, at dateringerne måtte være fejlagtige, og i dag har dateringsmetoden da også udviklet sig og tager højde for fejlkilder på en måde, som man ikke kunne dengang. De, der arbejder med C-14 dateringer, er blevet bedre til at kalibrere; man er blevet bedre til at tage højde for standardafvigelser; man er blevet mere omhyggelige i laboratorierne (og foretager f.eks. dateringer på to laboratorier); man er blevet klar over, at der netop i perioden 1000-1150 er specielle forhold i den generelle C-14 kurve, og når det gælder

---

⁶¹ Grøn, Krag & Bennike 1994, s. 135. Kleiminger 1993, s. 122-25.

⁶² Cinthio 1999, s. 24.

⁶³ En tredje kirkegård - Fredbjerg ved Aars - er også blevet nævnt, men knogler derfra er blevet C-14 dateret til en væsentligt senere periode.

⁶⁴ Rasmussen 2000, s. 316-17.

⁶⁵ Dateringsrapporterne er stillet til rådighed for forfatteren af museumsinspektør Jens Nielsen, Aalborg Historiske Museum, der hermed takkes.

humane knogler tager man højde for mængden af kolagen i knoglen og måler mængden af C-13 for at få et tal for den dødes indtagelse af marin føde, der rummer ældre C-14 materiale i forhold til terrestisk føde. Alle disse korrektioner forsøger man konstant at forbedre, men der er ikke enighed om dem, og Jan Heinemeyer og Niels Rud, der arbejder med dette materiale, siger at det ikke kan ”.. anbefales at anvende prøver med marin iblanding til dateringsopgaver, der kræver maksimal nøjagtighed”.⁶⁶ De peger også på et helt nyt usikkerhedsmoment: andelen af føde fra fjordfisk. I det åbne marine miljø er reservoirdalderen, som man kalder effekten af det ældre C-14 materiale, ca. 400 år, mens det for fjordområderne kan være 4-500 år højere. Det vil medføre, at et menneske, i hvis kost fisk fra fjordområder spiller en vigtig rolle, vil blive C-14-mæssigt for gammel.⁶⁷

På ovenstående baggrund kan C-14 dateringerne af Sebbesund og Kongemarken, som begge ligger tæt ved fjorde, ikke tillægges vægt. Ser man udelukkende på arkæologiske forhold, er der intet ved de to pladser, der peger på en datering før år 1000. Samme gravtyper, organisation og forventet bebyggelsestilknytning kan findes på kirkegårde som Löddeköpinge i Skåne for Sebbesunds og Nordby ved Viby syd for Århus for Kongemarkens vedkommende.⁶⁸

Indtil videre er situationen, at vi stort set ikke kender til kristne kirkegårde fra tiden før år 1000. De har selvfølgelig været der, men er sandsynligvis blevet placeret centralt i den daværende bebyggelsesstruktur - så centralt, at disse kirkesteder stadig er i funktion.

---

⁶⁶ Heinemeyer & Rud 2001, s. 313.

⁶⁷ Heinemeyer & Rud 2001, s. 313. I ferskvandsmiljø - søer og åer, kan egenalderen være væsentligt større end i såvel det marine som fjordenes miljø. Jan Heinemeyer takkes for denne oplysning.

⁶⁸ For Löddeköpinge se Cinthio 1980, for dateringen se Kieffer-Olsen 1992, og Cinthio 1992. For Nordby se Skov 1997.

Litteratur

- Cinthio, Hampus: The Löddeköpinge Investigation III: The Early Medieval Cemetary. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1979 - 80 (1980), s. 113-123;
- Cinthio, Hampus: Svar på Jakob Kieffer-Olsens debattartikel om dateringen av den tidigmedeltida kyrkogården i Löddeköpinge. *META* 1-2, 1992, s. 28-29;
- Cinthio, Maria: The archaeological context. I Caroline Arcini: *Health and Disease in Early Lund*. Lund 1999, s. 18-46;
- Engberg, Nils & Jakob Kieffer-Olsen: Kirkegårdens grøft. Om den ældste indhegning af Danmarks kirkegårde. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1992, s. 168-177;
- Gräslund, Anne-Sofie: *Birka IV. The burial customs*. Stockholm 1980;
- Gräslund, Anne-Sofie: Runstenar, bygd och gravar. *TOR* 21, 1986-1987 (1987), s. 241-262;
- Gräslund, Anne-Sofie: Var Mammen-mannen kristen? Mette Iversen (red.): *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Viborg 1991a, s. 205-210;
- Gräslund, Anne-Sofie: Var begravdes bygdens första kristna? Olle Frem (red.): *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*. Studier til det medeltida Sverige 5, Stockholm 1991b, s. 37-48;
- Gräslund, Anne-Sofie: Kultkontinuitet - myt eller verklighet? *Om arkeologins möjligheter att belysa problemet*. Nilsson (red.) 1992, s. 129-150;
- Grøn, Ole, Anne Hedeager Krag & Pia Bennike: *Vikingetidsgravpladser på Langeland*. Rudkøbing 1994;
- Heinemeyer, Jan & Niels Rud: AMS 14C dateringer, Århus 2000. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (red.): *Arkæologiske udgravninger i Danmark 2000*. København 2001, s. 313-328;
- Ingesman, Per: Kristianiseringsprocessen i Norden, *Historie Jyske Samlinger* 1998, s. 142-147;
- Kieffer-Olsen, Jakob: Dateringen af den middelalderlige kirkegård i Löddeköpinge - et debatoplæg. *META* 1-2, 1992, s. 4-20;
- Kieffer-Olsen, Jakob: *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark*. Århus 1993;
- Kieffer-Olsen, Jakob: Christianity and Christian Burial. Claus Kjeld Jensen & Karen Højlund Nielsen (red.): *Burial & Society*. Aarhus 1997, s. 185-189;
- Kleiminger, Hans Ulrich: Gravformer og gravskik i vikingetidens Danmark. *LAG* 4 1993, s. 77-170;

- Krogh, Knud J: *Viking Greenland*. Odense 1967;
- Krogh, Knud J. & Olaf Olsen: Fra henskab til kristendom. Steen Hvass & Birger Storgaard (red.): *Da klinger i muld...* Allingåbro 1993, s. 233-236;
- Lund, Niels: Religionskiftet i Skandinavien. *Historisk Tidsskrift* bd. 102, 1, 2002, s. 170-176;
- Nilsson, Bertil: *De Sepulturis*. Stockholm 1989;
- Nilsson, Bertil: *Kvinnor, män och barn på medeltida begravningsplatser*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 3. Uppsala 1994;
- Olsen, Olaf: *Hørg, hov og kirke*. København 1966;
- Olsen, Olaf: *Da Danmark blev til*. København 1999;
- Rasmussen, Kaare Lund: ¹⁴C-dateringer, København 1999. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (red.): *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1999*. København 2000, s. 314-325;
- Roesdahl, Else: *Danmarks vikingetid*. Viborg 1980;
- Roesdahl, Else: The archaeological evidence for conversion. Birgit Sawyer, Peter Sawyer & Ian Wood (red.): *The Christianization of Scandinavia*. Borås 1987, s. 2-5;
- Roesdahl, Else: *Vikingerne verden*. København 2001;
- Sawyer, Peter: Da Danmark blev Danmark. Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie* bd. 3, København 1988;
- Skov, Hans: Nordby - en nedlagt kirkegård fra tidlig middelalder. Tove Glud Rasmussen & Harry Bjørnbak (red.): *Årsskrift 1997 udgivet af Viby lokalhistoriske Forening*, Viby J 1997, s. 15-20;
- Thunmark-Nylén, Lena: Samfund och tro på religionsskiftets Gotland. *Medeltidens födelse*. Symposier på Krabberups Borg 1, Lund 1989a, s. 213-232;
- Thunmark-Nylén, Lena: Skatfynd, gravfynd och religionskifte på Gotland. *Arkeologi och religion*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series No. 34, Lund 1989b, s. 149-153;
- Voss, Olfert: Hørning-graven. Mette Iversen (red.): *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Viborg 1991, s. 189-203.

Danmarks kristning - fra Ansgar til Erik Ejegod

Af

Tore Nyberg, SDU, Odense

"Danmarks kristning" betegner i det følgende den proces, hvorved befolkningen i 900- og 1000-årenes danske rige og bosættelsesområde - daner, jyder, skåninger, hvad end de kalder sig selv - i stort tal forlod kulten af de nordiske guder, lod sig døbe og antog kristen tro, kult og verdensforklaring i dens middelalderlige katolske form. Vi taler altså om en massebevægelse i vore egne for omtrent et årtusind siden.

Det er på en måde lang tid. Hvis man for hvert århundrede tæller tre generationer, så ligger disse begivenheder ikke mindre end henved tredive generationer fra vor tid. På den anden side er det tankevækkende, at kristendommen den gang kun havde gennemlevet halvdelen af dens historie, som vi kender den i dag. Man var kun et årtusinde fra Kristus, medens vi har afsluttet det andet årtusind. Og dog forbindes vor generation tidløst med pionertidens ved det fælles referencesystem som kristendommen og dens kildekrifter tilbyder. Afstanden fra Kristi tid har den tids kristne, ligesom vi, i deres tusindårige perspektiv oplevet som meget lang eller meget kort, afhængig af måden at se det på. Alternative holdninger gælder også idag: er Kristus nær? kommer Dommens dag i morgen? eller: er det et bestandigt og konstant element i kristendommen, at vi forventer verdens undergang og Messias' komme et sted langt borte i en ukendt fremtid?

I løbet af det første årtusind havde kristendommens tanker, praksis og værdisystem spredt sig fra romerriget ad mangfoldige kanaler ud til mange folkeslag i Europas periferi og i Asien og Afrika. I nogle tilfælde var store folkegrupper gået over til kristendommen i en lignende massebevægelse, som den vi skal følge hér - syrerne, armenerne, den egyptiske befolkning, etioperne, irerne er nogle blandt dem. Men i mange tilfælde, herunder i Skandinavien, havde disse kristne impulser påvirket folkenes livsvilkår og forestillinger i enkeltheder uden at der, så vidt vi kan se, opstod en massebevægelse hvori en hel befolkning antog kristendommen og lod sig døbe. Det diskuteres i øjeblikket hvordan kristne impulser mon har givet ophav til forskellige former af religionsblandning og hvordan kristne skikke

har spredt sig, uden at vi ser spor af massebevægelser og kristen dåb. Denne problemstilling - i Danmark for nylig aktualiseret ved provokerende tanker af forfatteren Mads Lidegaard⁶⁹ - har uden tvivl været bagatelliseret og skubbet til side i mange af den tidligere forsknings generelle fremstillinger af Europas historie i det første årtusind, skønt man altid har vidst, at mange af oldtidens polyteistiske trosforestillinger levede videre langt ind i såkaldt "kristen" tid i alle Europas lande. Problemet vil dog ikke blive taget op i den følgende gennemgang, da Jakob Kieffer-Olsens bidrag allerede har præsenteret en del materiale til belysning heraf.

Harald Blåtand og Hamborg-Bremens ærkebiskopper

Den kristendom, der fandtes i Europa i 900-årene, var endnu i høj grad det romerske riges kristendom. Det romerske verdensrige var i datidens bevidsthed endnu ikke ophørt med at eksistere. Det fandtes endnu, dets hovedstad var Konstantinopel, det blev styret af en kejser med titlen Romernes konge, og indbyggerne i de omgivende lande, der talte arabisk eller tyrkisk eller andre sprog, kaldte rigets indbyggere for romere. Karl den Store, som blev hyldet som *augustus* i Peterskirken i Rom juledag år 800, så sig selv som en genopretter af romerriget i vest. Han opfattede sin kulturelle fornyelse som opgaven at fortsætte og bevare romerrigets kultur. Kirken gjorde det samme, kun latin brugtes i gudstjeneste, undervisning, litterære værker og korrespondence. Filosofer og teologer citerede romerske forfattere, som de læste i skolen og modtog impulser fra, i lige så høj grad som de citerede fra de bibelske skrifter i Hieronymus' latinske oversættelse, Vulgataen.

Men Karl den Stores indsats for kristendommen gik endnu videre. Efter en tid med spredt mission på kontinentet ved hjælp af irske og angelsaksiske missionærer foretog han den største udvidelse af kristendomens domæner ind blandt germanerfolkene nogensinde ved sine sejre over frisere og saksere. På et århundrede blev disse folk i det nordlige Europa, som aldrig havde tilhørt romerriget, kristne. Det betød, at de fik både religion og romersk/latinsk kultur sydfra. Eksemplet dannede skole. Man begyndte at finde en linje for, hvordan man overbeviste germanske stammefolk om kristendommens sandhed og store magt, og hvordan man med hjælp af arven fra Rom får dem til at holde fast ved den kristendom, som de tilsluttede sig ved dåben. Meget gik tabt for kristendommen i sydlige lande i 900-tallet. Efter islams fremtrængen var hele Spanien blevet erobret af arabere. Det østlige romerrige truedes af arabiske og tyrkiske folkeslag. I

---

⁶⁹ Lidegaard 1999.

selve Karl den Stores rige bragtes stadig ofre til Jupiter, Venus og andre guder ude i fjerntliggende landsbyegne. Men i det nordlige Europa vandt kristendommen frem, for her var den et redskab og et middel til fremskridt og kulturel åbning over for andre lande.⁷⁰

I forbindelse med spredningen af romersk kultur og religion gik der dog meget tabt undervejs. Ligesom mange folkeslag i dag overtager vestlige vaner i mad, tøj og tænkemåder, lærer engelsk og skriver deres eget sprog med latinske bogstaver men mangler meget af den europæiske kulturelle baggrund, f.eks. middelalderens kunst og litteratur, renæssancen, barokken, den klassiske musik og de store værker inden for litteratur og teater, så forholdt det sig også sådan med den romerske kultur da den spredte sig til sakserne og videre nordpå. Ganske vist fik man forandret sin opfattelse af livets mening og hvad der fører til et godt liv, man fik latinsk gudstjeneste, kirker og præster. Men hele den flerehundredårige udvikling i romerriget, der lå bag kirkens fremvækst, havde man svært ved at få del i. For mange blev det ved at tilegne sig ydre træk. Missionærerne håbede på en fremtidig uddybning. Men ingen kunne gøre latinere eller romere ud af de nordiske folk, der nu blev indlemmet i den kristne kirke.

Ansgar fra Corvey bragte ikke den definitive kristendom til Norden. Straks efter hans tid fulgte de store vikingeplyndringer på kontinentet, måske en reaktion på karolingertidens missionsfremstød. Ansgars institutionelle arvtager var ærkebispesædet i Hamborg-Bremen. Sigtet med det nyoprettede embede var, at de nye ærkebiskopper skulle indføre kristendommen blandt de nordiske folk. Kun én af disse ærkebiskopper foretog dog selv en rejse til Norden. Hans navn var Unni. Efter en lang sejlads kom han til et sted han mente var det Birka, som blev beskrevet af Rimbart (d. 888) i *Vita Anskarii*⁷¹, for at finde sporene efter Ansgar, og dér døde han i år 936. Ifølge Adam af Bremen, som skrev 130 år efter Unni, begravede hans ledsagere ham i Birka men tog den døde hoved med til Bremen for at begrave det under domkirkens gulv, hvor det i vore dage er blevet fundet sammen med en indskrift.⁷²

I de følgende årtier begyndte det at lysne for kristendommens sag i Norden. Der er enighed om, at antagelse af kristendommen i den periode vi taler om hér, var et offentligt anliggende og ikke forudsatte det man senere kaldte en personlig omvendelse. Der skulle en beslutning på tinge til for at et folk eller en folkegruppe kunne antage en ny religionsudøvelse. Forholdet til

---

⁷⁰ Nyberg 1979.

⁷¹ *Boken om Ansgar*. Rimbart 1986.

⁷² *Adam af Bremens krønike* 2000, sml. den latinske original: Adam von Bremen 1917; Unnis gravplade: Der Bremer Dom, 1979.

guderne lå i en konges eller anden magthavers hænder, og uden en beslutning, der omfattede kongens accept, var et religionsskifte umuligt.⁷³

Hvem var Danmarks konge i den afgørende periode? Fra c. 958 mener man bestemt at kunne regne med, at Harald Blåtand var konge i Danmark. Hans fader og forgænger Gorm blev kaldet "den Gamle", men hvor længe havde han regeret? Og hvem var hans forgænger? Et nyere bidrag til Danmarks kongerække kommer fra Bent Østergaard. Eftersom man mener at have fundet Gorms begravelse under kirkegulvet i Jelling, og eftersom den man fandt var en mand omkring de 40, kan Gorm ikke have været så gammel ved sin død og heller ikke have regeret så længe. Man må derfor formode, at Adam af Bremen 130 år senere har misforstået de informationer, han fik om Danmarks konger, da han skrev, at Gorm regerede længe og forfulgte kristendommen. Bent Østergaards forklaring er i stedet, at Gorm var en overgangsfigur, der regerede Danmark måske i et årti, efter at hans forgænger, nemlig Knud I, som også skulle have heddet Hardeknud Orm, i en menneskealder skulle have spærret vejen for den officielle antagelse af kristendommen i Danmark på ærkebiskop Unnis tid.⁷⁴

Ligesom alle datidens herskere, så udøvede også det tyske riges konge stor magt over kirken i sit rige. Siden 936 regerede Otto den Store. Ærkebispen i Hamborg-Bremen var en betydelig magthaver i den tyske rigskirke og hans aktiviteter i Norden var knyttet til den tyske politik. Ved et rigsmøde i Ingelheim år 948 bestemte de to, at der skulle oprettes tre bispedømmer i Jylland for de kristne, der boede dér, og at de bisper, der blev udnævnt, skulle have mulighed for at erhverve gods og ejendom inden for det tyske riges grænser. Dette blev begyndelsen til de tre bispedømmer Hedeby, Ribe og Århus. Noget kunne altså tyde på, at kirken i Danmark blev bygget op som en fremmedreligion, støttet udefra, til tjeneste for rejsende og måske tilfældigt bosatte eller overvintrende købmænd, måske også for kristne, som danskerne havde taget i fangeskab og holdt som slaver. Nye udgravninger har ganske vist blotlagt begravelser, som overbeviser os om, at enkelte kristne skikke, symboler og tegn i større eller mindre omfang havde fundet indpas blandt danskerne langt forinden. Det er dog ikke det samme som at hævde, at danskerne var "kristne" og hvad det i givet fald kunne betyde i perioden før magthavernes officielle overgang til kristendommen.⁷⁵

Harald Blåtand havde trådt til efter sin fader Gorm, som han havde ladet begrave i den store nordhøj i Jelling, hvor vi tror at kongefamilien havde sit fædrene gods. Otto havde besejret ungarene, datidens voldeligt plyndrende nomadefolk, ved Lech i år 955, og i 962 havde han foretaget sit

⁷³ Sml. Hedeager & Tvarnø, 1991; Harrison, 1999.

⁷⁴ Østergaard, 1994.

⁷⁵ Paasche 1958; Birkeli 1982; Hallencreutz 1993; Beskow 1994; Hellström 1996; *Jämtlands kristnande*, udg. af Brink 1996; *Kristnandet i Sverige*, udg. af Bertil Nilsson 1996.

store togt til Rom, hvor han som Karl den Stores efterfølger lod sig krone til *Caesar* og *Augustus* i Peterskirken af paven. Nu var Otto den mægtigste mand i Europa, og Danmark var hans nabo. Harald må have forstået, hvad kristendommen betød i den forbindelse. Otto kunne forventes at ville udbrede den kristne religion med magt til alle sine naboer og tvinge dem til at antage kristendommen - sådan som Karl den Store havde gjort med sakserne. Ikke-kristne folkeslag skulle standses, der skulle dæmmes op for deres voldelige fremfærd, og danskernes vikingetogter var jo kendt for at være voldelige, og danskerne for at tilrane sig rigdom ved rov eller afpresning i stor skala. Harald må have overvejet den udvej, at danskerne kom kejseren i forkøb og antog kristendommen på eget initiativ og på deres egen måde. Det ville også være den eneste moralsk forsvarlige fremgangsmåde, da en konvertering under tvang ikke ville være gyldig. Den samtidige fortælling om Poppo jernbyrd hører hjemme i den forbindelse, uden at vi med sikkerhed kan vide, hvad der er den historiske kerne i beretningen. Kong Harald skulle være blevet overbevist om at Kristus var den stærkere, da miraklet skete, at biskop Poppo uskadt kunne bære det glødende jern. Man forstod det som at Gud var med den, der forblev uskadt.⁷⁶

I Otto den Stores sidste levnedår 973 faldt en tysk hær ind i Danmark og nåede måske et godt stykke op i Jylland. Man har spekuleret på, om Danmark herved blev afhængigt af det tyske kejserrige for en tid.⁷⁷ Men ti år senere, i 983, da Ottos søn Otto 2. lå for døden, kom det til en opstand blandt underkuede slaverfolk, som danskerne sluttede sig til. Det gjorde en ende på den eventuelle tyske overmagt over danerne. Først efter den slavisk-danske opstand mod tyskerne kunne kong Harald rejse den store Jellingsten og fortælle, at han havde magten over Danmark og Norge og havde gjort danerne kristne. Opstanden i 983 bekræftede, at Harald kunne antage kristendommen for sit folk ved en egen, uafhængig beslutning, og ikke som følge af en tysk militær sejr eller overhøjhed. Spørgsmålet er, om ikke den faktor er blevet bestemmende for kristendommens stilling i Danmark i alle de følgende århundreder.

De sidste store vikingetogter og Englands erobring ved Svend Tveskæg

Man plejer at gå let hen over kristendommen i Danmark under Svend Tveskæg. På en række togter i England slog han sine konkurrenter og de forskellige angelsaksiske magthavere ud en efter en og var endelig ved sin død 1014 herre over England. Olav Tryggvessøn i Norge og Olof

---

⁷⁶ Demidoff 1973.

⁷⁷ Bolin 1931.

Skötkonung i Sverige var forbundsfæller eller konkurrenter, men for såvel Svend som de to Olav'er var kristendommen et fælles nordisk politisk problem omkring år 1000: Hvordan skulle de forholde sig til kristendommen og til de tidligere kultøvelser? I de to årtier, da Svend havde kæmpet i England med store krigerskarer, tilflød der Danmark store rigdomme i form af danegæld, som jo ikke var andet end pengeafpresning mod tilsagn om ikke at plyndre. England blev fattigere medens danske stormænd og bønder kom hjem med rigdomme.

Da Svend døde, overtog Harald magten i Danmark, men da han døde, havde Knud sikret sin stilling som herre over hele det angelsaksiske England, og så kunne han i 1018 blive konge også i Danmark.

Årtusindskiftet år 1000 var dybt indgribende i folks forestillingsverden. Den unge drengekonge og kejser Otto 3. havde store drømme om genoprettelsen af det romerske rige med Rom som hovedstad. Det hele var visionært og fyldt af profeti og overtro.⁷⁸ Men kort efter årtusindskiftet, år 1002, døde han uventet. Derved uddøde den mandlige linje af Otto den Stores familie. I ottonernes sted trådte Henrik 2. fra en anden gren af det saksiske herskerhus, en mand der fortsatte mønstret fra ottonerne og ligesom Otto begav sig til Rom og modtog kejserkroningen af paven i 1014. Han var en realistisk hersker og ikke visionær; en magtfuld tysk konge og kejser som man måtte frygte i nabolandene.

Til trods for massen og tyngdekraften i de saksisk-saliske kejseres tyske rige fandtes der nye interesser i nabolandene der virkede i modsat retning. Polakkernes konge Boleslaw antog kristendommen netop ved denne tid, og Otto 3. havde givet ham tilladelse til at lægge sit nykristnede folk direkte ind under pavestolen med en egen polsk ærkebiskop udenom det tyske hierarki, hvad Henrik 2. bekræftede. Derved blev der sat en grænse for den tyske mission og indflydelse østpå. Det understregedes af, at ungarerne, som Otto den Store havde besejret, nu overgik til kristendommen. Også de gik udenom den tyske rigskirke ved at få lagt Ungarn som kongerige direkte ind under paven.

Set i dette lys ville det ikke være mærkeligt, om Nordens konger prøvede på noget tilsvarende. Olof Skötkonung fik indført kristendommen i Vestsverige men kunne ikke knuse det hedenske offervæsen i andre dele af Sverige. Olav Haraldsson kom til magten i Norge, og hans beslutning om at gøre kristendommen til eneste religion fik følger over hele landet. Det var oplagt, at Knud, som nu var konge over England og Danmark, så det som sin opgave at berede Danmark en plads blandt Europas kristne nationer ved at kristne landet helt og holdent. Nærheden til Sachsen må have fået ham til at forstå, at også han burde tage direkte kontakt med paven for således at være

---

⁷⁸ Nyberg 1979, kap. 8.

uafhængig af det stærke tyske rige. Som konge af England kendte han til en kristendom, der var selvstændig i forhold til kontinentale magter, for sådan var det altid blevet praktiseret i Britanniens og Irlands riger. Knud havde ikke nogen grund til tøven. Nu gjaldt det for ham om at bygge kristendommen op i Danmark udenom det stærke tyske rige, således som tyskernes øvrige naboer var i færd med. Derved går kristendommens historie i Danmark ind i en ny fase.

Ganske vist var opgaven at bygge kristendommen op i Norden af paven blevet givet til den tyske ærkebiskop i Hamborg-Bremen. Der var en oplagt risiko for konflikt, hvis man gik udenom Hamborg-Bremen. Dog var det lige det, Knud gjorde. Ærkebiskop Libentius var afgået med døden i 1013 og efterfulgtes af Unwan. Adam af Bremen, hvis værk blev skrevet c. 1075, beskriver hvordan det var faldet tyske kirkekredse for brystet, at Olav Haraldssøn og Knud havde hentet missionærer i England, som prædikede og døbte i begge lande. Adam meddeler navne på en række af disse missionærer, f.eks. de tre biskopper Reginbert, Gerbrand og Bernhard, som Knud indsatte over hhv. Fyn, Sjælland og Skåne.

Adam hentyder til konflikter om, hvem der havde retten til tilsyn med missionærerne i Norden. Det endte dog i de fleste tilfælde fredeligt, idet at de nye missionærer opsøgte ærkebiskoppen i Bremen for at præsentere sig og blive godkendt.⁷⁹ Bagefter kunne de tage tilbage til missionsmarken med fuld autoritet. Den svenske kristne konge knyttede dynastiske bånd med kong Boleslaw af Polen, fortæller Adam. Man har i Norden vidst god besked om de veje som nabofolkene var slået ind på for at etablere kontakt direkte til paven udenom det tyske rige.⁸⁰

Henrik 2. døde år 1024 og blev efterfulgt af Konrad 2., som straks rustede til Romtogt. Allerede i 1027 modtog han kejserkronen. Knud markerede sig i kredsen af Europas konger og herskere ved at deltage. Han fik derved indblik i det store diplomatiske spil og andre herskeres syn på kirke og kristendom i deres lande. Den måde, som Knud fulgte for at bygge kristendommen op, var således helt på linje med de nyeste fælleseuropæiske erfaringer og forudsætninger. Kristendommen i Danmark blev bygget op efter samme linjer som i andre europæiske lande.

Et element heri var, at herskeren under sig havde begavede og loyale biskopper til at lede kirken. Den kirke, man havde i tankerne, var ikke så meget menighedens kirke, men snarere kirkebygningerne og den kult der udspillede sig i dem. Man må have forstået, at man ikke straks kunne forandre alt det, som den brede befolkning troede på. Hovedsagen var dåben, hvorved kristendommen blev hele samfundets fælles religion. Dåbskirkerne

⁷⁹ F.eks. Adam II, 57 om engelske biskopper i Norge.

⁸⁰ Dette synspunkt yderligere udbygget af Janson 1998.

blev nøglesteder i landskabet, dér hvor man samledes for at tage dåben. Kongedømmet fik støtte fra de medlemmer af fremragende slægter, som kongen indsatte som biskopper og præster i de kirker, han og de formuende byggede. Men vejen fra gammelt til nyt var en glidende overgang. Adam fortæller f.eks. om biskop Odinkar, hvis navn han tolker som "Odin-kar" = "kær for Odin" i betydningen "kær for Gud", og som tilhørte en mægtig familie med storgods i Vendsyssel. Her fungerer altså Odins navn simpelthen som navn for Gud. Som biskop i Ribe rejste han land og rige rundt og prædikede og døbte.⁸¹

Knud den Store og den engelske indflydelse på kristendommen i Danmark; biskopper og klostre

På dette stadi af kristendommens udvikling i Norden var grænsen mellem kongens politiske og religiøse magt ikke trukket klart op. På den store Jellingsten havde Harald ladet indriste, at han herskede over Danmark og Norge og en del af Sverige og havde gjort danerne kristne. Også Knud den Store kunne anskue sit rige således. Han foretog i 1028 et togt til Norge og fordrev Olav Haraldsson for at lægge landet under Danmark. Det vestlige Sverige, som havde antaget kristendommen under Olof Skötkonung, blev en del af Knuds interessesfære efter Olofs død. Halland, Skåne og Blekinge var danske lande og havde en lang grænse mod Västergötland og Småland.

Knud den Stores indsats for Danmarks kristning har været stor og betydningsfuld. For første gang kom der talrige kristne prædikanter til Danmark fra et andet land end fra det tyske rige. Den angelsaksiske mission, som begyndte under Knud den Store, var ikke knyttet til politiske ambitioner fra en fremmed magt. Der er tegn, på at ærkebiskoppen af Canterbury bispeviede dem, der rejste ud. De medbragte begreber og skikke fra det angelsaksiske England som var ukendte på kontinentet.

De engelske bispedømmer var endnu ikke så magtfulde organisationer som de var blevet i Sachsen. Sogneinddelingen var ikke indført endnu, menneskene modtog de kristne impulser fra dåbskirkerne, *minsters*, hvor en større gruppe præster havde deres residens og fælles gudstjeneste. Men skikken at gå i kirke hver søndag var ikke udbredt overalt, og det kunne man heller ikke stille krav om på grund af afstandene. Til de store kirke- og helgenfester var til gengæld store menneskemasser samlet. Større kirker erhvervede sig en kendt helgens ben ved køb eller gave fra det sted hvor helgenen var død og begravet og senere helgenkåret og lagt i skrin. Kristus blev forstået som den store Alhersker, der som kronet konge herskede fra et

---

⁸¹ Adam, II skolion 25.

kors, hvor man ikke havde indtryk af, at han virkelig led smerter. Det var den triumferende og sejrrige Kristus, der nåede ud blandt menneskerne. Kun sådan kunne han konkurrere med Tor og Odin. Han havde jo sejret, han var stærkere end alle de gamle guder.

I den struktur, der nu opstod omkring kristendommen i Norden, var præster og biskopper den nye samfundsgruppe. Det gamle samfund havde ikke præster, der kun viede sig det sakrale hverv. Offer blev anført og fejret af mægtige mænd eller af kongen. Det katolske kristendom forudsatte i princippet biskopper og præster, der var økonomisk uafhængige, og kun viede sig religiøse opgaver. I det praktiske liv var det dog småt med uafhængigheden. Biskopper var afhængige af konge og stormænd og de gaver og den støtte, der kom deres embede til del ved de mægtige familier og klaner. Præster modtog gaver eller offer fra folket for deres gudstjenestehandlinger men fungerede dog også som bønder i bondesamfundet eller som tjenere for kongen eller de mægtige herrer, der havde bygget kirkerne. Gejstligheden som ny samfundsgruppe begyndte at tage form. Bispeembedet var garanten for at dens fælles interesser ikke tilsidesattes. Det var derfor en bydende nødvendighed at hvert missionsland inddeltes i stifter, de såkaldte dioceses, af *dioecesis*, en af den sene oldtids inddelinger af romerriget. Troskaben over for biskoppen blev et nyt, grundlæggende fænomen i det skandinaviske samfund. Den omfattede i første omgang præsterne men efterhånden blev biskoppen en væsentlig embedsmand også for videre kredse, f.eks. i bodspraksis, når det gjaldt forbrydelser mod Guds bud, som kun biskoppen kunne give afløsning for. Kristendommen havde en episkopal struktur allerede før den kom til Norden og den beholdt denne struktur uforstyrret indtil Reformationen og i et vist omfang indtil i dag.

Kristendommen havde dog også en asketisk-klosterlig struktur, der var meget fremtrædende, skønt også den var stærkt institutionaliseret. Et liv i selvbeherskelse og afsavn, opfyldt af bøn, meditation og indre hengivenhed for Gud, kendetegnede munkevæsenet særligt i den form det havde fået ved Benedikt af Nursia, munkevæsenets fader, en mand af fornem romersk familie i sen romersk oldtid (500-tallet). For dette aspekt af kristent liv var bispemagten irrelevant og henførtes til det "verdslige" liv, som munken havde taget afstand fra ved sin indtræden i klostrets fællesskab under ledelse af en abbed som faderskikkelse. Der fandtes meget store klostre med hundredvis af munke. Flertallet af munkene, og det gælder helt sikkert for missionstiden, synes dog at have levet i små fællesskaber på mellem fem og ti munke, en såkaldt *cella*. Vi kan ikke påvise eksistensen af et virkeligt kloster i det danske rige før henad 1080'erne. Det er biskopper, der stifter de første klostre: Alle Helgens kloster i Lund ved biskop Ricwal, Vor Frue

kloster i Ringsted ved biskop Svend Nordmand i Roskilde, Skt. Michaels kloster uden for Slesvig. Bisperne har tilsyneladende forstået, at den ydre organisation, som de selv var bærere af, ikke var tilstrækkelig til at etablere kristendommen som hele landets religion. Man havde behov for de bedende, der i stilfærdighed havde deres daglige dont som en slags resonansbund for den opdragelse, som den officielle kirke ville virkeliggøre blandt folket.⁸²

Også den asketisk-klosterlige struktur levede uforstyrret videre i Norden og oversåede landene med klostre og religiøse fællesskaber helt frem til Reformationen. Man må dog ikke forestille sig at denne side af kristendommen ophørte dermed. Martin Luther var selv munk gennem mange år og formidlede til den efterreformatoriske kristendom i Norden meget af dens asketiske og moraliserende egenskaber. På den institutionelle side vandt dog nye former frem blandt lægmænd, og traditionen fra klostervæsenet kanaliseres siden hen i forskellige slags fromhedsbevægelser og frimenigheder.

Venderne, Olav den Hellige og Magnus den Gode

I Knud den Stores politik spillede kirken og kristendommen en stor rolle. I Norge fik han dog et andet eftermæle end han havde forudset. Olav Haraldssøn, som han havde fordrevet fra magten, vendte tilbage med en hær og tog kampen op men faldt i slaget ved Stiklestad år 1030. Hans død blev fortolket som en martyrdød i kampen for kristendommen mod hedenske kræfter. Kun få år efter blev han anerkendt som helgen af biskoppen i Trondheim, fra nu af Nordens første, store, valfartssted. Hans søn Magnus blev konge, ikke kun i Norge, hvor kong Olav blev symbolet for den sejrende Kristus, men også efter Hardeknuds regering i Danmark (1035-42). I de fem år som Magnus regerede i Danmark under navnet Magnus den Gode, 1042-47, udbredte han helgenkulten af sin fader og bekæmpede de hedenske vendere, som ustandseligt angreb Danmark.

Nogle forskere bruger udtrykket "den tidlige stat" om et samfund, hvor kongen endnu blot er et sammenholdende bånd mellem regioner og kun varetager visse ideelle og kultiske funktioner samt ledelsen i krig.⁸³ I sådan en "tidlig stat" er kongens gavegivning og generøsitet væsentlig. Man venter sig rigdom af ham. Kongemagt forudsætter overflødighed og formue, hvormed kongens tilhængere kan belønnes. Rigdommene henter man hjem fra fremmede lande ved rov eller handel. Man må altså have været på togt

---

⁸² Smlg. Nyberg 2000.

⁸³ Harrison 1999.

eller på anden måde have samlet en formue for at kunne fylde opgaven at være konge. Derved kunne en konge samle sig sin hird.

Sådanne konger i en "tidlig stat", som endnu ikke havde administration eller andet end personlig domsmagt, var uden tvivl både Harald Blåtand og hans søn Svend Tveskæg. Ud over de ressourcer som kongen hentede ud af sit familiegods, var han nødt til at tage på togt for at give sine mænd mulighed for strid, sejr og ære, og plyndring. I sit eget rige måtte han være i bevægelse for i alle landsdele at hævde sin overhøjhed. Men han havde ikke ret til skatter. Hans første regelmæssige indtægter var bøderne fra forbrydelser i det nye retssystem, hvor kongen fremstod som rettens håndhæver. Store jordejere, bønder og trælle dannede en sammenhængende verden, fra hvilken kongen hovedsageligt krævede loyalitet og fik tilsagn om sådan. I krisetilfælde blev loyaliteten sat på prøve. Det var et spørgsmål om våbenfællesskab.

Gjaldt alt dette også for Knud den Stores kongedømme? I England havde kongen et kancelli og et skatkammer. Spørgsmålet er, om han havde det i Danmark. At han sendte engelske biskopper til Danmark må betyde, at han ville have orden på sit danske riges administration, for biskopper var i datidens samfund med deres kulturelle dannelse nøglepersoner i magtudøvelsen. Måske begyndte biskopperne af Roskilde allerede under Knud den Store at udvikle et kongeligt kancelli. Ribe, Slesvig, Århus og Odense var andre støttepunkter i Knuds danske rige, og han forsøgte at fremme Lund i dets første fase for Skåne - måske er navnet "Lund" endog en afledning af "London". Øerne i syd lå derimod allerede nu i skudlinjen for venderens angreb fra den sydlige Østersøkyst.

Hardeknud, som efterfulgte Knud, vides ikke at have bidraget til fornyelse af kongedømmet, heller ikke Magnus den Gode. De var vikingekonger, ligesom på sin måde Knud den Store havde været det, i hvert fald som konge af Danmark. Det bliver først anderledes med Svend Estridsen, som kom til magten da Magnus den Gode uventet døde i 1047.

Hvordan skal vi forestille os kristendommens historie i disse årtier, i et sådant Danmark med et personalistisk kongestyre, som vi kan rubricere som en "tidlig stat"?

Vi må nok gå ud fra, at da grundlaget for et kristent virke en gang var lagt i et land som Danmark, så arbejdede sagen videre på de givne præmisser, hvis der ikke kan påvises nogle forstyrrende faktorer i processen. Derfor er det netop sådanne forstyrrende faktorer, vi må holde øje med. Fandtes der en modbevægelse mod den nu officielle kristendom fra tiden for Knud den Stores tronbestigning til det ellefte århundredes midte, eller senere? Har vi kildeoplysninger om kristenforfølgelser? Er der vidnesbyrd om voldelig fremfærd mod de gamle guder og deres dyrkere?

Svaret er i begge tilfælde ja. Adam af Bremen fortæller i tilslutning til Svend Tveskæg om en række forfølgelser, men de fandt sted fortrinsvis i slavernes land, som ikke var faldet til ro efter deres opstand i 983, som danskerne jo tilsluttede sig. Hos de slaviske folkeslag, der boede i det nuværende Østholsten, Mecklenborg og Vorpommern, var reaktionen mod kristendommen stærk, da man opdagede forbindelsen mellem mission og tyske politiske interesser. Mange missionærer og andre kristne blev dræbt f.eks. i Mecklenborg. Tyskere gav land til kolonisation for folk udefra, f.eks. Holland, Friesland og Westfalen, og de udvidede deres fyrstedømmer østpå. Bisperækken i Slesvig var så at sige afbrudt, dvs. de udnævnte biskopper kunne ikke komme til deres bispeby på grund af modstanden i de mellemliggende landestrøg.⁸⁴

Også i Norge var der martyrer for kristendommen. Oslos skytshelgen er den hellige Halvard, omtalt af Adam som Alvardus, som blev dræbt i sin fiskebåd på grund af sin kristne tro. Han havde taget en kvinde med i båden, som var anklaget for tyveri men bad om at blive beskyttet, indtil hun kunne bevise sin uskyld ved jernbyrd på den anden side fjorden, men tre mænd overhalede dem og slog begge ihjel.⁸⁵

Også voldelig udryddelse af førkristen kult er bevidnet. Fra Västergötland omtaler Adam, at da Olof Skötkonung havde fået tilladelse til at gøre landskabet kristent og havde indrettet bispedømmet Skara, rejste missionærerne rundt i bygderne og slog statuer af Frej og hellige træer i stykker og brændte det af, som bevis på gudernes magtesløshed og at kristendommen ikke tolererede den moral - eller "umoral" - der var forbundet med tilhørende kulthandlinger og ofre. Den slags er ikke kendt fra Danmark, men det kan have sin grund i, at det skete tidligere end i Sverige, altså længe forud for Adam af Bremen. Dertil lå det måske ikke i hans interesse at markere, at der stadig omkring år 1070 kunne findes hedenskab i Danmark.

I de første par generationer efter Harald Blåtands officielle indførelse af kristendommen kan det altså have været farligt at være kristen i Danmark. En stærk indsats for kristendommen var påkrævet fra Knud den Stores og Magnus den Godes tid, da hævdvundne værdier blev stillet på hovedet. Man kunne ophæve de officielle kulturer, f.eks. Odinskulten - hvis omfang i Danmark er blevet rekonstrueret af stednavneforskeren Kristian Hald⁸⁶ - og bondesamfundets frugtbarhedskulturer til Freja eller Frigga eller Njord. Fyn har to stednavne hvori indgår gudinden Njords navn: Søndre og Nørre Nærå. Hele Gudme herred med Gudme omgivet af Albjerg, Galdbjerg og Gudbjerg, må have holdt fast ved den gamle gudekult. Men meget sværere var det at

---

⁸⁴ Bolin 1931; Radtke 1992.

⁸⁵ Adam III, 54.

⁸⁶ Hald 1963.

ramme de ktoniske guder, de væsener som bor i jord, vand, træer og huse - alfer, nisser, nøkken, mosekoner og andre. Ikke alle har den dag i dag ophørt med at sætte risengrød ud til nissen julenat! Den skik går selvfølgelig tilbage til et gammelt offer, der skal sikre at husets ånder er gunstige i det kommende år.

Vi kan altså ganske sikkert sige, at når Knud den Store og Magnus den Gode gjorde deres kraftige indsats for at organisere Danmarks kirke i bispedømmer, og Magnus bestræbte sig på at gøre Olav den Hellige til Nordens store helgen- og martyrkonge i forsvaret af Danmark mod venderne, så var det nødvendigt, fordi kirken endnu var så svag.⁸⁷ Samtidig var der nok af begivenheder, der gjorde det muligt for danske bondekrigere og stormænd at blive ved med at føre krige som før. Der blev krig med Norge efter at Harald Hårderåde var trådt til dér, og England stod på dagsordenen i hele perioden fra Knud den Stores død til Wilhelm Erobrerens sejr ved Hastings i 1066. Så langt var kristendommen kommet i 1000-tallets midte.

Svend Estridsen og hans første efterfølger Harald

Når emnet er "Danmarks kristning", må vi regne tiden fra Haralds Blåtands dåb til begyndelsen af Svend Estridsens regering som en tid af forberedelse. Man kan umuligt sige, at Danmark var "kristent" i den betydning, vi lægger i ordet, når vi taler om et "kristent land". Hvad der var sket, kan vel kort sammenfattes således:

1. Den offentlige kult for de gamle guder var blevet forbudt,
2. kongen og de førende samfundslag var enige i princippet, at enhver dansker burde blive døbt,
3. de første kirker blev bygget i træ,
4. biskopper og præster af forskellig nationalitet overtog kulten, dvs. de blev de nye mellemmænd mellem Gud/Kristus og mennesker,
5. under kongelig beskyttelse sikredes denne gruppe økonomisk ved konge og stormænd.

Historikeren Axel Bolvig har fremkastet en række teser om hvordan den første generations kirkebyggerier har set ud.⁸⁸ Han mener, at altret må have været af underordnet betydning, da den store opgave i begyndelsen var, at alle skulle blive døbt. Døbefonten har derfor stået midt i kirkeskibet på en æresplads, mener Bolvig. I den romanske kirkebygning befandt altret sig i et adskilt kor, og korbuen, der adskiller langhuset fra koret, var normalt ganske snæver og ovenikøbet afgrænset med et gitter eller kunstnerisk udsmykket

---

⁸⁷ Brengaard 1982.

⁸⁸ Bolvig 1992.

skranke. Nadvermysteriet foregik i koret bagved og har således næppe, mener Bolvig noget overdrevet, været forståeligt for de to første generationer af kristne i Danmark. Man gik ikke hyppigt til nadver, målet var at få alle dertil én gang årligt, nemlig til påske. Da man ikke kom til kirke hver søndag, blev kirkebesøget en stor og omfangsrig ceremoni, der som sådan prentede sig ind i folks bevidsthed. Undervisningen i den kristne religion begyndte med at man lærte og udlagde Fader Vor, Hil dig Maria og den apostolske trosbekendelse. Dertil blev skriftemålet dyrket fra begyndelsen. Man skulle skrifte, så præsten i belæringen af den enkelte, under skriftemålets tavshedspligt, kunne udrede kirkens holdning til de forskellige moralspørgsmål og tillempede det på hver enkelts forhold. Spørgsmål om de gamle gudekulter - som jo meget hurtigt må være blevet dæmoniseret og identificeret med djævelen af de kristne gejstlige - , om drab og legemsbeskadigelse, om misundelse og begær og om ægteskabet og de forskellige udenomsægteskabelige former for seksuel adfærd må have været blandt de mest påtrængende. Man regnede djævelen for en meget stærk og personlig kraft, som det gjaldt om at bekæmpe. Hvor djævelen var virksom, måtte han drives ud, og den der var besat af djævelen og gjorde hans gerninger, måtte renses derfra, ikke for sin egen skyld, men for ikke at ødelægge fællesskabet. Den første generation af præster omkring år 1000 må have medbragt den opfattelse af bodsgøring og kirkebod, som var almindeligt praktiseret før korstogenes tid; disse bragte store forandringer i kirkens bodspraksis.

Vi ved ikke, efter hvilket mønster de første kirker blev placeret i landskabet. Det er muligt, at missionærerne lagde planer for, at de første kirker skulle placeres strategisk for at garantere optimal forkyndelse, men sådanne eventuelle planer har det endnu ikke været muligt med sikkerhed at afdække. Hver kirke blev indviet til en helgen, som derved blev opfattet som kirkens egentlige ejer og herre. I den første missionstid foretrak man at indvie kirker til Skt. Peter, ærkeenglen Mikael og gamle romerske helgener som Skt. Laurentius og Skt. Martin. Ved kirkeplanlægningen var man sandsynligvis nødt til at lægge afstand til de gamle hedenske kultsteder. Stik imod en tidligere teori har man meget sjældent kunnet påvise, at kirkerne skulle være bygget på de steder hvor de gamle offerpladser lå. Helt for nylig fandt man dog i Frøsøns kirke i Jemtland, som dengang hørte til Norge, knogler fra hedenske ofre langt nede i jorden under kirkegulvet, men sådanne fund har været uhyre sjældne. Det normale i den første generation af kirkebyggeriet må have været, at man gik udenom de hedenske kultsteder og påbegyndte kirkebyggeriet langt derfra, f.eks. i en nabolandsby som aldrig havde været skueplads for hedensk kult.⁸⁹

---

⁸⁹ Se henvisninger i note 7.

1050'erne var et årti, hvor kristendommen i Danmark levede videre i de optrukne spor. Men det har åbenbart været svært at finde kvalificerede biskopper til at lede missionsværket. Vi hører ikke mere til Knud den Stores engelske biskopper på Fyn, Sjælland og Skåne. Svend Estridsen var optaget af krige i de første år af sin regering og havde måske ikke mulighed for at koncentrere sig om bispeudnævnelser, så nogle aparte personligheder danner i en periode det danske episkopat. For Fyn med omkringliggende øer blev der udnævnt en eneboer Eilbert fra *Farria* (Færøerne? Föhr? Farø?) som kom i konflikt med ærkebiskoppen for at være udeblevet fra møde sammen med de andre bisper,⁹⁰ for Sjælland en ellers ukendt Avoco som i en periode også forvaltede det kirkelige liv i Skåne; den biskop Henrik, som endelig blev udnævnt for Skåne ved forflytning fra Orkney-øerne, viste sig at være af meget gennemsnitlig moralsk kvalitet.⁹¹ Mest velordnede var forholdene i Slesvig under biskop Ratolf, efter at slavermissionen var genoptaget, og der var fred. Slesvigs biskopper kom fra Köln og Bremen. Århus havde ikke haft en biskop i lang tid, men stiftet blev forvaltet fra Ribe. På et ukendt tidspunkt blev Avoco erstattet af biskop Vilhelm eller William i Roskilde. Om biskop Wal af Ribe siger Adam af Bremen, at han passede hele Jylland undtagen Slesvig stift.⁹² Både William og Wal kan have været i deres embede allerede før Svend blev konge. Men det er klart, at tilstanden var uholdbar. Der var stærk udskiftning på ærkebispes stolen i Bremen, så overvågningen af den danske kirke var mangelfuld, indtil den stærke ærkebiskop Adalbert blev valgt til posten i 1043; han besad embedet i næsten 30 år indtil sin død i 1072.

Adalbert blev efterhånden klar over, at Svend Estridsen var en herskerbegavelse, som ville kunne beholde magten i Danmark i sin levetid. Han fik en aftale med ham om oprettelsen af nye bispedømmer. Gennem 1050'erne drøftede man sagen og udsatte alle nyudnævnelser i forventning om en ny stiftsinddeling. Endelig ca. 1060 forelå den ny inddeling af Danmark i ni stifter. Efter at de oprindelige to stifter i Skåne var slået sammen, kom de otte stifter, der nu blev skabt, til at fungere igennem hele middelalderen frem til Reformationen. Det var en skelsættende begivenhed i den danske kristendoms historie. De otte stifter var: Ribe, Slesvig, Århus og Viborg i Jylland; Børglum i Vendsyssel; Odense for Fyn og øerne inklusiv Als, Ærø, Femern, Lolland og Falster; Roskilde for Sjælland, senere udvidet med Rygen; Lund for Skåne med Bornholm, Halland og Blekinge. Nu blev der

⁹⁰ Adam III, 75 of IV, 3. Se også *Series episcoporum* (Radtke 1992), 58f.

⁹¹ Adam IV, 9.

⁹² Adam IV skolion 98.

udnævnt biskopper til de nye og de ledige bispedømmer, og fra dette tidspunkt har vi så at sige den komplette liste over Danmarks biskopper.⁹³

Ved tidspunktet for stiftsreformen omkring år 1060 var biskoppen endnu ikke en feudalherre med væbnet følge som i senmiddelalderen. Daglige spørgsmål omkring kirkens opbygning og kampen mod den gamle kult optog hans tid. Kirkebyggeriet foregik i stor skala; han var den eneste der kunne indvie kirker og forrette konfirmation. Mange nye spørgsmål omkring kirketugt og kirkebod dukkede op, og biskoppen var øverste dommer i sådanne ting i hvert stift. Særligt hyppigt måtte han tage stilling til, hvem der efter kirkeloven kunne gifte sig med hvem - kirken havde strengere forbud mod blodbeslægtet ægteskab end det førkristne samfund havde haft. Nu kunne præsterne henskyde problemerne til biskoppen, og han kunne eventuelt søge hjælp hos paven, hvis han ikke kunne tage stilling selv. Men da det pavelige overherredømme endnu ikke var indført i samme omfang som senere, kunne 1060'ernes danske biskopper klare mange af de opkomne problemer selv, i tvivlstilfælde formentlig efter at have rådspurt i Bremen. Biskoppen skulle endvidere indlede byggeriet af en repræsentativ domkirke og dér skulle han samle de bedst uddannede af sine præster, ligesom enhver domkirke på kontinentet havde sit domkapitel. Disse præster var biskoppens medhjælpere i administrationen af de kirkelige forhold og af den jord, som kirken fik doneret, og hvis afkast skulle dække kirkernes vedligeholdelse og præsternes levebrød.

Danmarks indlemmelse i den middelalderlige katolske kristenhed tegnede altså lyst i begyndelsen af 1060'erne. Men man har i forskningen ikke altid taget højde for omfanget af den katastrofe, der indtraf i disse årtier, og som fik afgørende betydning for kristendommen i Danmark: den såkaldte investiturstrid mellem paven og den tyske konge. Termen investiturstrid lyder abstrakt. Den handler om udnævnelsesretten til bispeembederne i det tysk-romerske rige under kong Henrik 4., en ung dreng som havde tiltrådt styret under en formynderregering i 1056. Men man glemmer, at striden meget hurtigt udviklede sig til en forbitret borgerkrig, der splittede og ødelagde Tyskland i flere årtier. Den berørte Danmark på flere måder. Dels blev ærkebiskop Adalbert af Hamborg-Bremen trukket ind i den på den kongelige side mod den pavelige. Dels så paven, Alexander 2., i voksende grad en interesse i at etablere faste bånd uden for det tyske rige, med hvis hjælp han kunne lægge pres på den tyske konge. For at vinde forbundsfæller kunne paven give privilegier og fordele til det tyske riges nabolande som f.eks. Danmark.

---

⁹³ Der er stadig stor usikkerhed om embedsperiodernes længde med store marginaler for bispevalg og dødsdato for de tidlige bisper, se *Series episcoporum* (Radtke 1992). For 1200-tallet findes en speciale i historie ved Odense Universitet: Gregersen 2000 (utrykt).

Kong Svend var ikke sen til at opfatte situationen - men han var gammel og døde enten 1074, et år efter at Gregor 7. var blevet pave (1073-85), eller muligvis 1076. Problemerne blev skubbet videre til hans sønner, af hvilke Harald "Hen" var den første, der blev konge (han døde i 1080). Som følge af den åbne konflikt, hvori paven bandlyste Kong Henrik 4. og tvang kongen til bodsvandringen til Canossa i 1077, blev forholdet mellem Danmarks biskopper og paven forstyrret. En ikke særlig hyppigt anført følge heraf var, at det nu var første gang, man i den danske kirke måtte finde ud af situationen alene. Hvis man gik med den tyske konge, blev man efter 1080 nødt til at anerkende den modpave som Henrik 4.s parti havde opstillet. Det ønskede ikke alle. Svend Estridsen havde gerne set, at Danmark havde fået en egen ærkebiskop, som da skulle have haft sæde i Lund eller måske i Roskilde. Men planen gik i sig selv, fordi den biskop af Lund, som i givet fald ville være blevet ærkebiskop, ikke var persona grata hos paven. Det var Ricwal, som var kommet fra Paderborn og havde stor betydning for Lunds opbygning som kirkelig metropol. Men han holdt på kongens side i investiturstriden og dermed kunne paven ikke godkende Lund som ærkebispesæde og Ricwal som ærkebiskop. Så måtte ideen falde, og bagefter forhærdede fronterne sig så meget, at man ikke mere kunne regne med den plan. Den danske kirke var pludseligt isoleret i en konflikt, som den ikke havde med at gøre. Tilsvarende gjaldt også for Norge og Sverige, som ligeledes hørte ind under ærkebiskoppen af Hamborg-Bremen.⁹⁴

Resultatet var, at man i den nordiske kirke var nødt til at gå videre uden en fungerende ærkebiskop. I hvert af de tre lande fik kongen hovedansvaret: i Norge Olav Kyrre, i Sverige Inge d.æ. Stenkilsson. Det danner så baggrunden for dramaet om Knud den Hellige, den næstfølgende konge i den danske kongerække.

Knud Svendssøn og hans helgenkåring

Efter sin broders valg til konge i Danmark og efter togter til England som ung havde Knud, en af Svend Estridsens mange sønner, i 1075 af politiske grunde - den fælles modstand mod normannerne i England - allieret sig med et af Europas fornemste fyrstehuse, den grevelige familie i Flandern, der nedstammede fra Karl den Store.⁹⁵ Knuds chance i kongevalget kom, da Harald "Hen" døde i 1080. Nu stod han stærk med en fremragende forbunds-fælle i Robert, greve af Flandern, som gav ham sin datter Adele til hustru og Danmarks dronning. Men han havde også et problem i borgerkrigen mellem

⁹⁴ Temaet udførligt behandlet af Seegrün 1967.

⁹⁵ Nyberg 2001, og heri nævnt speciale i historie af Ann Christina Hansen.

de kongelige og de pavetro i det tyske rige syd for Danmarks sydgrænse. I samme år som Knud blev konge, havde en rigsforsamling af stormænd og biskopper i det tyske rige erklæret pave Gregor 7. for afsat og valgt en anden pave, som tog navnet Clemens 3. Knud måtte altså fra første færd konstatere, at vejen til pavestolen ikke stod åben for ham, dels fordi der var uenighed om, hvem der var der rette pave, dels fordi hans forbindelser mod syd gennem Europa var afbrudt som følge af borgerkrigene i det tyske rige. Han blev således den første kristne konge i Danmark, der stod alene i en europæisk konflikt, hvis udgang han ikke kunne øve indflydelse på. Ganske vist kunne han styrke sit forhold til den flandriske svigerfamilie, men imens pressede den indre tyske konflikt sig på og stillede ham over for et valg: Skulle han søge at opretholde et godt forhold til pave Gregor 7., som stillede en egen dansk ærkebispstilling i udsigt, til trods for at den tyske konge havde indsat en anden pave og endog tog Gregor til fange i Rom? Eller skulle han støtte den tyske side og derved understrege, at Danmarks og Nordens kirkeforhold var underlagt Hamborg-Bremens autoritet?

Der er ingen kilder, der fortæller os, hvordan han traf sit valg. Kun står slutresultatet klart. Da bønderne i 1086 samledes i Limfjorden for, som de troede, at tage på togt mod Vilhelm Erobrerens normanniske England, så har Knud vidst bedre besked. England kunne ikke indtages, hvad han fik at vide ved sine spioners oplysninger om de store befæstningsværker, som Vilhelm i al hast byggede langs en række af Englands kyststrækninger. Fra den tyske konflikt truede en meget større fare for Danmark, end nogen i hans rige var sig bevidst, nemlig at Danmark stod til at miste enten den politiske eller den kirkelige uafhængighed inden for en overskuelig fremtid, hvis kongen valgte side i den tyske borgerkrig på et forkert grundlag. Der var simpelthen ikke tid til at berolige rygterne, der svirrede i ledingshæren. Knud måtte opholde sig i Slesvig for at følge den tyske udvikling. Han hastede ganske vist til Nørrejylland for at søge hæren opløst og hjemsendt, men for sent: en opstand startede, han blev forfulgt af rasende ledingsbønder tilbage til Slesvig, hvorfra han sandsynligvis var kommet, og blev nødt til at sætte over til Fyn i et forsøg på at redde sin kongemagt. Her blev han indhentet af de oprørske og dræbt sammen med sine mænd i Skt. Albani kirke i Odense den 10. juli 1086 efter kun seks år som konge.⁹⁶

Situationens dramatik ses bedst af det forhold, at pave Gregor 7. var død i landflygtighed i sommeren 1085. Det må Knud have fået at vide i løbet af efteråret 1085. Dermed har han også vidst, at den tyske konge, der nu var blevet kejserkronet af modpaven, stod overvældende mægtig. Valgmulighederne for Knud indsnævredes. Det kan have gjort hans stilling meget udsat,

---

⁹⁶ Smlg. *Knuds-Bogen 1986*, 1986.

set i det store perspektiv. Men englandstogtet har han afskrevet som umuligt at vinde, fordi Vilhelm Erobreren var for stærk.

Dermed brød det kristne kongedømme i Danmark sammen for en periode af i det mindste et årti. Tiden 1086-1095 var en tredje søn af Svend Estridsen, Oluf, anerkendt som konge, men det var en umulig opgave at opretholde den kongelige autoritet under de gældende forhold. Han blev en ulykkeskonge, hans navn blev Oluf Hunger. Den tyske overmagt i Europa var så stærk, at en dansk konge umuligt kunne sætte noget op imod den.

Munkene fra England under Erik Ejegod og Knuds kanonisering

Det afgørende vendepunkt for den middelalderlige kristendom som Danmarks religion kom ti år senere, da der for fjerde gang blev valgt en søn af Svend Estridsen til konge: Erik. Nu var situationen i Europa vendt. Gregor 7. havde fået en efterfølger, en franskmand, som satte sig hårdt op mod den tyske kejser og hans pave Clemens. Den nye pave, Urban 2., rejste rundt i Frankrig og samlede tilhængere til en streng og reformeret kristendom. Han fik tusindvis af unge og gamle mænd til at troppe op under korsets symbol og tage på togt for at hjælpe den bysantiske kejser mod tyrkerne og for at genåbne pilgrimsvejen til Jerusalem. En dansk konge ville uden problemer kunne se, at her var det muligt at hægte sig på. Erik rejste til Italien og fortalte historien om draben på Knud og hvordan Knud, som kristen konge havde bestræbt sig på at støtte fattige, enker og forældreløse og holde de rige bønder og stormænd i ave, og hvordan drabet på ham var en martyrdød for den kristne tro mod hedenskabet.⁹⁷

Et forbillede havde man jo - kong Olav af Norge var allerede helgen. Man valfartede til hans gravsted i Trondheim, uden at paven dog nogensinde var blevet opsøgt for at undersøge Olavs levned og finde ud af, om han var værdig som martyr for kristendommen. Det var jo også lidt pinligt med Skt. Olav, idet at han faldt i kamp mod den danske konge Knud den Store. Nu gik kong Erik en anden vej, da han vidste, at en helgen ikke kan blive en helgen, med mindre paven selv gav sin accept. Den fik han med sig hjem i 1099, og så kunne biskoppen af Odense gennemføre helgenkåringen ved at Knuds knogler blev taget op af det gravmæle, hvor de provisorisk var blevet lagt, og placeret i en trækiste, et helgenskrin. Festen fejredes torsdag den 19. april år 1100.⁹⁸ I de samme år havde han ladet angelsaksiske benediktinermunke komme og bosætte sig i Odense, formentlig nogle af dem, der var blevet

⁹⁷ Smlg. f.eks. Jensen 2000.

⁹⁸ Nyberg 2001.

forfulgt af Englands nye normanniske herskere, fordi de repræsenterede den gamle angelsaksiske adel. Vi må forestille os, at disse munke ikke så en fremtid i det normanniske England og derfor tog imod Eriks tilbud med kyshånd.

Dermed var det første skridt i stabiliseringen af kristendommen som Danmarks officielle kult taget. Den danske konge havde truffet et valg: I stedet for Tyskland og dets kejser valgte man den franske eller italienske pave, biskoppen af Rom, for derved med pavedømmets hjælp at oprette en egen sfære for kristendommen nord for Ejderen. At man derved fik impulser om strengere moral med i købet, forstyrrede i begyndelsen ikke nogen. De første frugter af kong Eriks valg til konge var, at Knud blev Danmarks kongehelgen, og at biskoppen af Lund, Asser, senest år 1104 blev udnævnt til ærkebiskop for hele Norden. Derved slutter det første store kapitel i historien om Danmarks kristning, og et nyt kapitel begynder, som jeg ikke vil gå ind på her.

For at sammenfatte kan vi vel sige, at en traditionel og endnu ikke helt så moralistisk middelalderlig kultkristendom vandt anerkendelse i Danmark som rigets religion og blev til en massebevægelse i perioden ca 980 til 1100. Særligt væsentlige bidrag til denne udvikling kom under Knud den Stores og Svend Estridsens regeringer, bestående af at

- 1) missionen blev ført videre af engelske missionærer sideløbende med, at tyske klostre og domskoler blev dannelsescentre for danske præste- og bispekandidater,
- 2) kirkeorganisationen med de otte bispedømmer blev lagt fast på en så holdbar måde, at den kunne fungere helt op i 1900-tallet, og
- 3) dåben blev den indgangsport gennem hvilken alle skulle gå for at accepteres i det sociale system, opnå deres frihed og frelse og komme til Gud.

De valg som Danmarks konger traf i forbindelse med den tyske investiturstrid faldt ud til fordel for pavekirken, og derved blev der - måske stik imod manges ønsker - af ydre årsager indført en mere reformeret og streng form for kristendom, med strengere regler for præsternes cølibat og med klostergrundlæggelser og en voksende asketisk tendens i tolkningen af kristendommen. År 1100, da man jublede i Odense over at Danmark havde fået en kongehelgen, kunne man endnu ikke overskue den kommende udvikling. Men der var lagt en linje, som fik afgørende betydning for Danmarks fremtid. Kirken havde lige fået en ny pave, Pascal 2, for hvem det i nogen grad lykkedes at finde en formel som skulle løse pavens fastkørte konflikt med det tyske rige. Men de problemer, der kom der ud af, beskæftigede Danmarks kirke sig med i lange tider fra år 1100 og fremad.

Litteratur

- Adam af Bremens krønike*, oversat af Allan A. Lund, Højbjerg 2000;
- Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte*, udg. af Bernhard Schmeidler, Hannover & Leipzig 1917;
- Beskow, Per: *Nordens kristnande i europeiskt perspektiv*, Skara 1994;
- Birkeli, Fridtjov: *Hva vet vi om kristningen av Norge?*, Oslo 1982;
- Boken om Ansgar*. Rimbert: Ansgars liv, overs. af Eva Odelman, Stockholm 1986;
- Bolin, Sture: "Danmark och Tyskland under Harald Gormsson. Grundlinjer i dansk historia under 900-talet", *Scandia* 4, 1931, s. 184-209;
- Bolin, Sture: "Danmarks kristnande i den medeltida litteraturen", i dens., *Om Nordens äldsta historieforskning* (Lunds Universitets Årsskrift N.F. 27:3), Lund 1931, s. 5-112;
- Bolvig, Axel: *Kirkekunstens storhedstid. Om kirker og kunst i Danmark i romansk tid*, København 1992;
- Breengard, Carsten: *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170*, København 1982;
- Demidoff, Lene: "The Poppo Legend", *Mediaeval Scandinavia* 6, 1973, s. 39-67;
- Der Bremer Dom, Handbuch und Katalog zur Sonderausstellung...*, Bremen 1979;
- Gregersen, Bo: *Vejen til episkopatet i 1200-tallets Danmark - et prosopografisk studie af gejstlige karriereforløb i 1200-tallet set i internationalt perspektiv*, Odense 2000 (utrykt speciale);
- Hald, Kristian: "The Cult of Odin in Danish Place Names", *Early English and Norse Studies presented to Hugh Smith*, udg. af Arthur Brown & Peter Foote, London 1963, s. 99-109;
- Hallencreutz, C. F.: *När Sverige blev europeiskt. Till frågan om Sveriges kristnande*, Stockholm 1993;
- Harrison, Dick: *Krigarnas och helgonens tid. Västeuropas historia 400-800 e.Kr.*, Stockholm 1999;
- Hedeager, Lotte & Henrik Tvarnø: *Romerne og germanerne (Det europæiske hus 2)*, København 1991;
- Hellström, Jan Arvid: *Vägar till Sveriges kristnande*, Stockholm 1996;
- Janson, Henrik: *Templum nobilissimum. Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa omkring år 1075*, Göteborg 1998;
- Jensen, Kurt Villads: "Danmark som en korsfarerstat", *Krig, korstog og kolonisering. Den jyske Historiker* 89, 2000, s. 48-67;

- Jämtlands kristnande*, udg. af Stefan Brink (Projektet Sveriges Kristnande 4), Uppsala 1996;
- Knuds-Bogen 1986. Studier over Knud den Hellige* (Fynske Studier 15), Odense 1986;
- Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*, udg. af Bertil Nilsson (Projektet Sveriges Kristnande 5), Uppsala 1996;
- Lidegaard, Mads: *Da danerne blev kristne*, København 1999;
- Nyberg, Tore: *Skt. Peters efterfølgere i brydningstider. Omkring pavedømmets historie, Rom og Nordeuropa 750-1200*, Odense 1979;
- Nyberg, Tore: *Monasticism in North-Western Europe, 800-1200*, Aldershot 2000;
- Nyberg, Tore: "Knud, Danmarks konge - 900 år efter helgenkåringen", *Fynske Årbøger* 2001, s. 5-14;
- Paasche, Frederik: *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden*, 1958;
- Radtke, Christian: "Sliaswig", *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis VI:II: Archiepiscopatus Lundensis*, udg. af Helmuth Kluger e.a., Stuttgart 1992, s. 96-107;
- Seegrün, Wolfgang: *Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164)*, Neumünster 1967;
- Østergaard, Bent: "Sven Estridsens danmarkshistorie. Danmarks politiske historie ca. 890-965", *Historie Jyske Samlinger* 1994, s. 220-248.

**Mindre Skrifter udgivet af
Center for Middelalderstudier,
Syddansk Universitet, Odense**

nr. 8 *Marsken rider igen - Om mordet på Erik Klipping, Rumelants sange og marsk Stig-viserne, 1990*

Jens E. Olesen: Kongemord og fredløshedsdom.

Reinhold Schröder: Dâvon sing ich ü diz liet. Rumelants strofer i anledning af Erik Klippings død.

Leif Søndergaard: Meningsdannelse og mytedannelse i marsk Stig-viserne.

Iørn Piø: Hvem skrev den lange Marsk Stig-vise? Skitse til en arbejdshypotese.

nr. 9 *Griseldistemaet gennem tiden, 1992*

Michel Olsen: Griselda - Omskrivninger og værdiforskydninger.

Marianne Børch: Chausers Griselde: menneske eller urmenneske.

Leif Søndergaard: Folkebogens fascination - Griseldis gennem 400 år.

Iørn Piø: Tålmodige kvinder. Den taalmodige kvinde (DgF 257 og to folkeeventyr).

-Udgået-

nr. 10 *Chausers poetik, 1993*

Marianne Novrup Børch: Chausers poetik.

-Udgået-

nr. 11 *Folkelige bevægelser i reformationstiden, 1993*

Jens E. Olesen: Flyveskrifter og politisk propaganda i reformationstiden - fra Christian II til Grevens Fejde.

Leif Søndergaard: Fastelavnsspillet i reformationens kampen - om *Peder Smid og Atzer Bonde*. Viser fra reformationstiden.

-Udgået-

nr. 12 *Om Arthur og gralsromanen, 1994*

Trond Kruke Salberg: The Origins of the Arthurian Legend and of the Matter of Britain/Brittany.

Kajsa Meyer: Crestien de Troyes - hans baggrund og kilder, herunder specielt deres udmøntning i 'Le chevalier au lion'.

Rasmus Thorning Hansen: Eftersøgningstematikken i Wolfram von Eschenbachs 'Parzival' - en tematisk og strukturel undersøgelse.

nr. 13 *Forskning og formidling, 1995*

Niels-Knud Liebgott: Tanker og principper bag nyopstillingen af Nationalmuseets middelaldersamling.

Henrik M. Jansen: Formidling af arkæologiske undersøgelser fra dansk middelalder.

Erland Porsmose: Arven i landskabet - et eksempel fra Fyn.

Leif Søndergaard: Ingen forskning uden formidling - ingen formidling uden forskning.

Claus Koch: Museum med mening.
 Torben Grøngaard Jeppesen: Formidlingsproblemer.
 Rolf Dorset: Middelalderen lige til fotoalbummet.

nr. 14 *Paris' dom, 1995*

Leif Søndergaard: Paris' dom - fra antikt motiv til middelalderligt fastelavnsspil. Med tekst til *Paris' dom* og English Summary.
 -Udgået-

nr. 15 *Fromhed og fristelser, 1996*

Dorrit Einarsen: Fromhed og fristelser. - Margery Kempes bog - en middelalderkvindes erindringer.

nr. 16 *Modern Legends and Medieval Studies, 1996*

Tom Pettitt: The Contemporaneity of the Contemporary Legend.
 Henrik Lassen: Contemporary Legends and Traditions of the Past: The Regenerative Approach.
 Tom Pettitt: Alien Encounters: Medieval Perspectives on the Modern Contemporary Legend.
 -Udgået-

nr. 17 *"Enn bat segia allir einnig..." Tradition og fornyelse i Volsunga Saga og Nibelungenlied, 1997*

Hans Ørbæk: "Enn bat segia allir einnig..." Tradition og fornyelse i Volsunga Saga og Nibelungenlied.

nr. 18 *Anders Sunesen. Danmark og verden i 1200-tallet, 1998*

Torben K Nielsen: Innocens III og Anders Sunesen. Aspekter af den institutionelle og religiøse praksis hos pave og ærkebiskop i 12. århundrede
 Thyra Nors: Anders Sunesen, det internationale ægteskab og dansk politik.
 Ane Bysted: Om tankerne bag Anders Sunesens Hexaëmeron.
 Kurt Villads Jensen: Anders Sunesen og Jøderne. Et forsøg på at overfortolke en tekst.

nr. 19 *Aktivitetskalender Fyn 99*

Center for Middelalderstudier.
 Syddansk Universitet, Odense Universitet.

nr. 20 *Venderne og Danmark - et tværfagligt seminar, 2000*

Redigeret af Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og John Lind.
 Kurt Villads Jensen: Saxos grænser. Dehumaniseringen af venderne
 Ane Lise Bysted: Teologien bag venderkorstogene
 Vivian Etting: Venderne på Flaster
 Michael Andersen: Slaverne i Roskilde
 Friederike W. Husted: Stednavne af slavisk oprindelse på Lolland, Falster og Møn
 Morten Pedersen: Det tidlige kirkebyggeri og sognedannelsen på Falster
 Jørgen Skaarup: Borrebjerg og Guldborg - arkæologiske vidnesbyrd om Saxo's "Venderplage"

Henning Nielsen: Sydvestsjælland og venderne
 Carsten Selch Jensen: Fjender eller venner? Dansk-vendiske alliancer i 1200-tallets første halvdel
 John Lind: Var Valdemarstidens venderkorstog "topmålet af hykleri"?
 Anna-Elisabeth Jensen: Venner og fjender omkring Østersøen - de dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder. Præsentation af et arkæologisk forsknings- og formidlingsprojekt inden for Storstrøms Amt

nr. 21 *Kristningen af Norden - et 1000 års jubilæum, 2002*

Jakob Kieffer-Olsen: Gravskikken som kilde til Danmarks kristning
 Tore Nyberg: Danmarks kristning - fra Ansgar til Erik Ejegod
 Jette Arneborg: Kirke, kristendom & storbønder i Grønland - et nyt forskningsprojekt

nr. 22 *Lord of the Rings - bog, film, roller, computerspil, 2002*

Marianne Børch: *Ringenes Herre* som Romance
 Anne Scott Sørensen: Tolkien - receptionen i ungdoms- og mediekulturen

Skrifterne kan rekvireres ved henvendelse til:

Center for Middelalderstudier
 Syddansk Universitet
 Campusvej 55, 5230 Odense M
 Åben tirsdag 12.00-16.00
 Tlf.: 65503210
 e-mail:midlab@hist.sdu.dk